

İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası*

Orhan M. ÇOLAK**

HALKIN İDARECİLERDEN ASIRLAR BOYUNCA İSTEDİĞİ TEK ŞEY, adalet olmuştur. Halk adaletli hükümdarlar zamanında nefes alabilmiş, zalimlerin yönetimi altında ise daima ızdırab çekmiştir. Halkın ızdırabını yakından gören fikir adamları da, bu isteği dile getirerek her fırsatta idarecilere adaleti tavsiye etmişler, adalet olmadıkça idarelerinin dayanaktan yoksun kalacağını anlatmaya çalışmışlardır. İşte konumuz olan siyasetnâmeler bu amaçla kaleme alınmış eserlerdir.

İncelememizde öncelikle siyasetnâmenin ne olduğu üzerinde durularak Osmanlılar'dan önce ve Osmanlılar zamanında yazılan siyasetnâmelerin belli başlıları ele alınmıştır. Daha sonra kısaca Osmanlı siyasetnâmelerinin konuları üzerinde durulmuş ve bunlar hakkında yapılmış bibliyografik çalışmalara yer verilmiştir. Son olarak hazırladığımız bibliyografyadan bahsedilerek kullandığımız metod açıklanmıştır.

Siyasetnâmeler, siyasetle, devlet yönetimiyle ilgili eser demektir. Siyasetnâmeler esas konu olarak devlet yönetimini ele aldığına, bütün yetki de hükümdarda bulunduğuna göre, bunlar hükümdarlar için kaleme alınmış eserlerdir. Siyasetnâmelerde, hükümdarlarda bulunması gereken vasıflar belirtilir; devlet yönetiminin esasları ve şartları sıralanır. Zamanın anlayışına ve inanişına göre en uygun yönetimin nasıl olması gerektiği, bu amaçla hangi yollardan ulaşılacağı gösterilir. Halkın durumu, toplumun hali anlatılarak hükümdarlara öğütler verilir. Kötü yönetimin zararlı sonuçları açıklanır.

Vezirler ve emirler için yazılmış siyasetnâmeler de vardır. Burada da vezirliğin şartları ve yetkileri gösterilir. Vezirlerin görevleri, hükümdarlara

* Bu makaledeki katkılarından dolayı Dr. Hidayet Yavuz Nuhoglu ve Güldane Çolak'a teşekkür ederim.

** İslâm Konferansı Teşkilâtı İslâm Sanat Tarih Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).

karşı tutumları, halkla olan temasları anlatılarak, nasihatler verilir. Devlet yönetiminin şerefli, fakat güç bir sanat olduğu açıklanır.

Padişahlar ile vezirler için ayrı eserler kaleme alındığı gibi, bunların *Nasihatü'l-mülûk ve'l-vüzerâ* gibi eserlerde bir kitapta toplanmış olduğunu da görüyoruz.¹

Bir de genel siyasetnâmeler vardır ki, bunlarda siyaset sanatı dahil ibadet, tasavvuf, alemin yaradılışı, teşrifât, insanların grupları, adalet, rüşvet gibi her türlü konu mevcuttur.²

Osmanlılara Kadar Siyasetnâmelerin Gelişme Seyri

Gerek Doğu'da ve gerekse Batı'da bu sahada bir hayli eser verilmiştir. Batı'da bilhassa Yunanlı şair, tarihçi ve düşünürler bu konuda öncü eserler meydana getirmişlerdir. Özellikle Eflatun ve Aristo, bu konudaki eserleri ile İslâm düşünürleri üzerinde önemli etkiler yapmışlardır.

En iyi devlet şeklini araştıran Eflatun ile Aristo'nun eserleri Yunan Yarımadası'nda mevcut olan hükümet şekilleri göz önüne alınarak kaleme alınmışlardır.

Eflatun'a göre toplumda yöneten ve yönetilenler vardır. Bilgili, adaletli ve erdemli kişiler yönetimi ele almalı veya yönetene yardım etmelidir. Her türlü devlet şeklini kabul etmekte olan Eflatun'a göre, ya hükümdarlar filozof olmalı, ya da filozoflar hükümdar olmalıdır. Böyle olmazsa devlet ve insanlık için mutluluk beklenemez. Aristo'ya göre topluluğun en yüksek ve siyasî şekli devlet, en basit şekliyse ailedir. O, köleliği ekonominin gerekli bir unsuru olarak kabul etmektedir.

Batı'da Eflatun ve Aristo'dan başka daha sonraki devirlerde Aesop, La Fontaine, Fenelon ve Machiavelli gibi pek çok yazar bu konuda öncülük etmişlerdir.³

Siyasetnâme türü yazılar, Doğu'da da çok eskiden beri mevcuttur. Sasanelerin son zamanlarında hükümdarlara öğütler mahiyetinde kaleme alınan nasihat kitapları, *Andarznâme* ve *Pendnâme* adı altında yaygındı. *Tansar'ın Mektubu*, *Büzürçmîhr Risalesi* bunların başında gelir. İslâmiyetten sonra bu Doğu kökenli eserler Arapçaya aktarılmıştır. Bunların başında İbn Mukaffa'nın 750'lerde Arapça'ya çevirdiği *Kelile ve Dimne* gelmektedir.

Gerek Eflatun ve Aristo'nun fikirleri, gerekse İran tesirinde kalan nasihatnâmecilerin görüşleri, İslâm filozoflarını büyük ölçüde etkilemiştir. Yu-

1 Agâh Sırrı Levend, "Siyasetnâmeler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, (1962), 168.

2 Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, İstanbul 1988, 20.

3 Levend, 173 v. d.

karında da belirttiğimiz gibi hem Batı, hem de Doğu kökenli pek çok eser Arapçaya çevrilmiştir.⁴ Nitekim bu etkilerin doğrultusunda ilk büyük eseri veren İslâm filozofu Fârâbî'dir. Fârâbî, *el-Medinetü'l-fâzıla* adlı eserinde Eflatun ile Aristo'nun devlet konusundaki fikirlerini uzlaştırmaya çalışmakta, kendi düşüncelerini de aklî ve mantukî sonuçlara bağlamaktadır.

Fârâbî de Eflatun gibi kusursuz bir devlet kavramı üzerinde durur. İnsanların türlü ihtiyaçlarla bir araya geldiklerini, sonunda birer başkanın yönetimi altında devletler kurduklarını söyler. Ona göre bütün yetkiler başkanın elindedir. Başkan adil, şefkatli ve merhametli oldukça devlet yürür ve insanlar rahat yaşar. Devlet başkanının zalim, ahlâksız ve nefesine düşkün olması yüzünden devletin kötü yönetildiği, halkın sıkıntı ve üzüntü içinde sürüdüğü de bir gerçektir. Fârâbî, gerekirse devleti birkaç kişinin yönetebileceğini, böylece bir kişide toplanması güç olan vasıfların bir kaç kişide bulunacağını ve istenilen mutluluğun da elde edileceğini belirtir.⁵

Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün Melikşah için yazdığı *Siyerü'l-mülük* (*Siyâsetnâme*) adlı eseri ise bu konuda dikkati çeken ikinci büyük eserdir. Bu kitap, pratik gayeler gütmek ve devrin sultanına nasihat vermekle yetinmeyen, bu arada daha önceki devlet adamlarının başından geçenlere de yer veren siyasetnâmelere güzel bir örnektir. Nizamülmülk, Selçuklu Devleti'nden önceki hükümetlere dair fıkralarıyla bol tarihî malzeme sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bunlarla Selçuklu devrinin idarî, askerî, malî ve hukukî durumu arasında yaptığı mukayeselerle Sultan Melikşah devri Büyük Selçuklu Devleti'nin içtimaî bünyesini de açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁶

Osmanlılar'da Siyasetnâmeler

I. İlk Tercüme ve İlk Telif Eser

Osmanlılarda da, İslâm âleminde olduğu gibi siyasetnâmeler konusunda ilk aşamayı tercüme oluşturmuştur. Yalnız İslâm âleminde bu gibi hareketler İran, Hind ve Yunan'dan tercümeyle başlamışken, Osmanlılarda bütünüyle Arapça ve Farsçadan aktarma yapılmıştır. Bu tercüme genelikle XV. yüzyılın başından başlatanlar varsa da, daha 14. yüzyılda tercümelelerin başladığı görülmektedir.

Bunlardan *Kelile ve Dimne*, *Kabusnâme*, *Muradnâme*, *Siyâsetnâme* ve çeşitli ahlâk kitapları ya kelime kelime tercüme edilmiş, ya da şerhedilmiş-

4 Uğur, 14-15.

5 Levend, 176-177.

6 Uğur, 19.

tir. Mesela, İbn Kâbus'un *Kabusnâme* adlı Farsça eseri II. Murad'ın emriyle Mercüme Ahmed tarafından tercüme edilmiştir. Bundan başka Ebu'n-Necib Sühreverdi'nin *Nehcü's-sülûk fi siyâseti'l-mülûk* adlı eserini çeviren Nahifi Mehmed Efendi, kitabın Yavuz Sultan Selim tarafından sık sık okunduğunu ifade etmektedir.

Gazâlî'nin *Tıbrü'l-mesbûk fi nasihati'l-mülûk* adlı eserinin tercümesini yapan Âşık Mehmed Çelebi, kitabını Rüstem Paşa aracılığıyla Kanûnî'ye sunmuştur. Eserin girişinde mütercim, kitabın daha önce iki defa tercüme edilip, birincisinde Sultan II. Bayezid'e, ikincisinde ise Yavuz Sultan Selim'e sunulduğuna işaret etmektedir.

Bunun yanısıra Osmanlı Ülkesi'nde daha erken devirlerde bu tercüme-lerin yanında telifler de başlamıştır. Bu teliflerin en önemlilerinden biri, Lütfi Paşanın, Kanûnî Sultan Süleyman için kaleme aldığı *Asafnâme*'dir. Türkçe siyasetnâmelerin tam bir örneği ve önderi durumunda olan bu eser, müellifinin vezir olması yani devlet işlerinde hem karar veren hem de uygulamasını yapan bir makamda olmasından dolayı ayrı bir değer taşımaktadır.⁷

Lütfi Paşa, eserinde teorik öğütlerde bulunmayıp, uygulaması mümkün olan ve yapılabilecek şeyleri önerir. Paşa, o zamanki Osmanlı toplumunu, hazinesini, ordusunu ve halkını bize tam ve içtenlikle anlatır. Bunları yaparken *selef* dediğimiz, geçmişlerden örnekler verir ve onların yolundan gittiğini söyler. Verdiği örnekler Yavuz, Kanûnî, Pîrî Paşa, Kemal Paşa ve diğer seçkinlerdir.⁸

II. XVI. ve XVII. Yüzyılda Yazılan Eserler

Osmanlı Devleti'nde, XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak başgösteren nüfus artışı, malî bunalım, merkez ve taşra teşkilatındaki boşluklar ve Celali fetreti gibi iç buhranların yanısıra, o dönemin dünyasındaki şartların Osmanlı'nın aleyhine büyük gelişmeler göstermesi dönemin düşünürlerini ve devlet yönetiminde deneyimi olanları yeni çözümler aramaya yöneltmiştir.⁹

III. Murad devrinden itibaren devlet yapısında ortaya çıkan derin bozukluklar, kanunların iyi işlememesi veya toplum hayatında zararlı değişiklikler görülünce bu tür eserlerin telif ve tercümesine daha çok önem vermeye başlanmıştır.

⁷ Uğur, 76 v. d.

⁸ Ahmet Uğur, *Âsafnâme*, Ankara 1982, 7-8.

⁹ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzû'l-mülûk*, Ankara 1988, 50-51.

Bu dönemle ilgili olarak bahsedilmesi gereken isimlerin başında Mustafa Âli gelmektedir. Onun, Halep defterdarı iken telif ettiği *Nasîhatü's-selâtin* adlı kitabını, Kanûni'nin son zamanlarına doğru başlayan sosyo-ekonomik bozukluklara karşı tedbir almak endişesiyle yazılmış olan önemli eserler arasına alabiliriz. Âli'nin *Füsûl-i hall ü akd ve usûl-i harc ü nakd* adlı diğer eserini de bu kategoride zikretmek gerekir. Çünkü bu eser, dirlik ve düzenin yerini anarşiye bıraktığı devrin devamı olan III. Mehmed döneminin bir ürünüdür.

III. Murad ve III. Mehmed devrinin ıslahatçıları arasında sayılması gereken diğer bir isim de Bosnalı bilgin Hasan Kâfi Akhisarî'dir. Bir medrese âlimi olarak müellif, döneminin çarpıklıklarını *Usûlü'l-hikem fi nizâmi'l-ümem* adlı eserinde ifade etmiştir. Arapça telif edip, sonradan Türkçeye de çevirdiği eserini Eğri Seferi sırasında III. Mehmed'e sunmuştur.

Bu arada XVII. Yüzyıl ıslahatçıları arasında önemli bir yeri olan Koçi Bey ve Kâtib Çelebiden de söz etmek gerekir.

IV. Murad'ın musahibi olarak seferlerinde onunla beraber bulunan, Enderun'da Hasodalı olarak tanınan Koçi Bey, devrinin siyasî fikirleri yönünden en seçkin kişilerinden birisi olarak tanınmaktadır. Sultan IV. Murad'a sunduğu, *Koçi Bey Risalesi* olarak tanınan eserinde yer alan *nizâm-ı devlet* hakkındaki görüş ve teknikleri, önerdiği çareler bu yüzyılın büyük ıslahatçılarından biri olduğunu göstermektedir.

İkinci isimse bu yüzyılın en büyük ıslahatçısı ve düşünürü Kâtib Çelebidir. Onu, kendinden önceki ıslahatçılardan ayıran ve yükselten en belirgin vasıf, devlet denetimine dair ileri sürdüğü yapıcı fikirler yanında, toplumun manevî yönünü düzeltmek gayreti, fikir ve zihniyet inkilâbı yapma hususundaki kararlı tutumudur. Müellifin bununla ilgili risalesinin adı *Düstûrü'l-amel li-ıslahî'l-halel*'dir. Bir mukaddime, üç fasıl ve bir neticeden oluşan eserini, XVII. yüzyıl ortalarında, IV. Mehmed'in ilk zamanlarında bozulan devlet işlerini düzeltmek gayesiyle yazmıştır.¹⁰

Kâtib Çelebinin ıslahata dair ikinci eseri ise, *Mizânü'l-hakk fi ihtiyâri'l-ehakk* adını taşımaktadır. Bu eser, devrinin şiddetli münakaşalara konu olan birtakım meseleleri üzerinde, müsbet fikirler ileri sürerek, bunların mahiyetini ortaya koymak ve kuru kavgaları önlemek için yazılmıştır.¹¹

III. XVIII ve XIX. Yüzyıl Başlarında Yazılmış Eserler

XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar eser veren siyasetnâmeciler hep yüksek rütbeli devlet görevlisi olup klasik dönem yazarlarının aksine olayın te-

¹⁰ Yücel, XVI-XVIII.

¹¹ Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, İstanbul 1968, 24-25.

orik yönünden ziyade pratik yönüne yönelmişler, kendi hayatlarında karşılaştıkları problemlerden ve tecrübelerinden faydalanmışlardır.

İşlerin düzelmesi içinse; *daire-i adliyye* ve *erkân-ı erbaayı* yerli yerinde tutan *Kanun-ı Kadîmi* yani XV ve XVI. yüzyıldaki düzeni sağlayan örfî kanunları tekrar ihya etmeyi yani klasik nizama dönüşü savunmuşlardır. Bu grup XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı dünyasında meydana gelen siyasî yapılanmaları, ekonomik ve askerî alandaki yenilik ve değişiklikleri, özellikle Amerika'nın keşfi ile ortaya çıkan yeni şartları değerlendirememiştir. Çünkü onlar, birkaç asırdır dünyaya üstünlük kuran ve kendisinin yeryüzünde mevcut en mükemmel düzen olduğuna inandıkları Osmanlı düzeninin, kıyamete kadar da böyle kalacağına inanıyorlardı. Bu yüzden bozukluk ve aksaklıkları devletin iç şartlarında aramışlar, dış şartların etkisini farkedememişlerdir.¹²

Yukarıda zikredilen bu bakış açısı XVIII. yüzyılın ortalarına doğru değişmeye başlamıştır. Siyasetnâme türü eserler içinde bir çığır açan eser, İbrahim Müteferrika'nın *Usulü'l-hikem fi nizâmi'l-ümem* adlı eseridir. Müteferrika, *bu* eserini 1731'de kendi matbaasında yayınlamış ve 1730 Patrona İsyanı'nın ardından I. Mahmud'a takdim etmiştir.

Müteferrika, bu dönemde Osmanlı'nın askerî alandaki başarısızlıklarını Batı'nın zaferleriyle karşılaştırmış, zafere ulaşma yolunda, yeniçerileri tekrar denetim altına alarak, Hristiyan ordularının başarılı yönlerini Osmanlı ordusuna sokmanın önemini kavramıştır. Müteferrika'ya göre Hristiyanlar başarılı olmuşlardı, çünkü Müslümanlar miskinlikleri ve lâkaydîleri yüzünden onlara karşılık verememişlerdi. Müslümanların yenilgisi, kanunların çiğnenmesine, uzmanların nasihatlerinin dikkate alınmamasına, tamahkârlık ve yolsuzluklara, savaş tecrübesinin eksikliğine ama hepsinden önemlisi düşmanın taktik ve stratejileri hakkında bilgisizliğe bağlanabilirdi. Ordu iyi örgütlenip disiplinli hale getirilirse, Osmanlı kuvvetleri yine kimsenin durduramayacağı kadar güçlü olacaktı.

Zafer için verdiği reçetenin odak noktasına Osmanlı'nın baş düşmanı Rusya'yı yerleştiren müteferrika, Büyük Petro'nun kara ve deniz kuvvetlerinde yaptığı reformları örnek göstererek onun nasıl zaferler kazandığı üzerinde duruyordu.

Müteferrika'nın bu eserinin yayınlanması ile 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı arasında 40 yıllık bir zaman dilimi vardı ve bu savaş, Osmanlı ordusunun zaaflarını bir kez daha bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermiş ve si-

12 Ahmet Yaşar Ocak, "Din ve Düşünce", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998, II, 172-173.

yasetnâme türü pek çok eserin kaleme alınmasına neden olmuştur. Bunlar Müteferrika'nın bahsettiği pek çok konuyu tekrarlayarak din ve devletin yerinde ve sağlam olduğunu, fakat askerî sistemin tekrar düzenlenmesi gerektiğini vurguluyorlardı.¹³

XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl ortalarına doğru *Nizâm-ı Cedîd* adlı yeni bir devrin, günlük hayatta Avrupa'ya karşı bir hayranlığın başladığı görülmektedir. Bundan önce de varolan Avrupa'yı tanıma düşüncesi, düşmanı tanıma şeklindeyken, bu düşünce yerini yavaş yavaş hayranlığa bırakmıştır.

Nitekim bu yeni dönemle, lâyhalar devri de başlamıştır. Özellikle bu dönemde bürokrat sınıfı, cemiyetin durumunu yansıtan ve bu konudaki tavsiyelerini içeren lâyhalar hazırlamışlardır. Müteferrika'yı takip eden bu devrede Bâbüâlî'ye verilen islahat lâyhaları ve takrirlere göz atıldığında çoğunun Müteferrika'dan etkilendiği görülmektedir¹⁴.

Tüm bu gelişmelerin temel sebebi, III. Selim'in şehzadeligi sırasında Avrupa'yı ve Avrupa'nın yeniliklerini tanıyıp bunları Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu ile mukayese etmesi, tahta çıkınca da bu düşüncelerini uygulamasıdır. III. Selim daha çok taraftar kazanmak ve kendi düşüncelerini daha geniş kesimlere yaymak için bürokratlara pek çok lâyha hazırlamıştır.

Bunların içinde en beğenileni Tatarcık Abdullah Efendinkidir. Osmanlı Devleti'nin askerî hüviyetini kuruluşundan beri ağırlıklı olarak sürdürdüğünü, ayrıca ilk kurulan teşkilâtın askerî teşkilât ve üstünde en çok durulan meselelerin de askerî meseleler olduğunu göz önünde tutan Tatarcık Abdullah Efendi de lâyhasında askerlik üzerinde durmuştur.

Tatarcık Abdullah Efendiye göre Yeniçeri Ocağı Kanûnî Sultan Süleyman zamanında olduğu gibi itibar görmeli ve eski kanunlara riayet gösterilmelidir. Bu suretle yeniçeriler ocaklarına ısınacaklar ve onu benimseyeceklerdir. Bu temin edildikten sonra "Kanûnî Sultan Süleyman kanunudur" diyerek yeniçerilere Hristiyan devletlerinin askerlik sanatında kabul etmiş oldukları prensiplere dayanan askerî eğitim ve öğretim gösterilmeye başlanmalıdır.¹⁵

III. Selim'le başlayan bu yenilikler, onun şehit edilmesiyle yarıda kalmıştır. Ondandır biraz sonra başa geçen II. Mahmud da yenilik taraftarı olup,

13 Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı, Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, İstanbul 1997, 184-186.

14 Adil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usulü'l-hikem fi nizâmî'l-ümem*, Ankara 1995, 70-71.

15 Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları -Nizâm-ı Cedid- (1789-1807)*, 2. Bası, Ankara 1988, 39.

daha önceki gözlemlerine dayanarak temkinli ve sıkı bir strateji uygulamıştır. II. Mahmud, icraatını yapmadan önce zamanın ilim adamlarını kullanarak, muhaliflerini iknaya çalışır ve bir kamuoyu oluşturarak ıslahatlarını tatbik ederdi.

Bu devirde yazılmış lâyhılardan biri de Keçecizâde İzzet Molla'nın II. Mahmud'un emriyle kaleme aldığı eseridir. Memâlik-i Osmâniyye'nin dahl ü harcı hakkında, tetkik ve tahkiklere dayanılarak hazırlanan bu lâyiha, İzzet Molla'nın siyasi görüşlerinin olgunluğunu göstermesi ve devrinin bazı meselelerini aydınlatması bakımından mühimdir.¹⁶

Lâyhıhalar dönemi II. Mahmud'dan sonra Abdülmecid ve Abdülaziz devrinde de devam etmiştir. Fakat en etkili olarak II. Abdülhamid döneminde kullanılmıştır. Çok önemli olayların ve buhranların yaşandığı bu dönemde, hemen hemen her konuda yüzlerce lâyiha istenmiştir. Bu lâyhıhalar, kimi zaman Balkanlar, Filistin ve Arap toprakları ile ilgili olarak, kimi zaman da çeşitli şahıslar hakkında yazılmıştır.

IV. Osmanlı Siyasetnâmelerinin Konuları

Osmanlı siyasetnâmecilerinin ele aldıkları konular klasik olup, kendilerinden önceki klasik İslâm müelliflerini tekrar etmişler, hepsi hükümdar, ordu, hazine ve reaya olmak üzere erkân-ı erbaa denilen 4 sınıfı daire-i adliye çerçevesinde ele almışlardır. Ancak bunların seçtikleri sıra, öncelikleri ve kazandıkları nitelik devletin gelişme ve çözülme dönemlerine göre farklılaşmaktadır. Buna göre Osmanlı siyasetnâmelerini; 1- Siyasetnâme, 2- Nasihatnâme, 3- Islahatnâme olarak üçe ayrabiliriz.

Siyasetnâme ve nasihatnâmelerin konuları da beşe ayrılır:

1. Önce hükümdarlık kurumunun gerekliliği ve hükümdarın vasıfları ele alınır. Buna göre toplumda düzeni sağlamak ve herkesi kendi yaratılış ve kabiliyetine göre en uygun mevkide tutmak için sultana ihtiyaç vardır ve o, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Hükümdar adil olmalı, dindar olmalı, sözünde durmalı, istişare etmeli, ehil ve dürüst kişileri seçmelidir.
2. Vezirlik ikinci olarak ele alınır ve onun vasıfları üzerinde durulur. Vezir akıllı ve tedbir sahibi olmalı, böylece devleti ihya etmelidir. Aksi halde yani ahmak olursa devleti batırır.
3. Asker yani ordu, sultanın mülkünü korumada, cihad ve gazada, dahilî bozguncuları sindirmede en lüzumlu olan şeydir.
4. Hazine: Sultanın saltanatını koruması için orduya ihtiyacı olduğu gibi, ordu için de hazinenin dolu olması gereklidir. Bu yüzden sultanın vezi-

¹⁶ Fevziye Abdullah, "İzzet Molla", *MEB İslam Ansiklopedisi*, V/2 (1987), 1264.

rinin önemli işlerinden biri, hazinede tedbirdir. Bu da geliri gidere üstün tutmak ve asker sayısını artırmaktan kaçınmakla olur. Bu görevde vezirin en büyük yardımcısı işini bilen namuslu defterdarlardır.

5. Reaya, siyasetnâmelerin en son ve en önemli konusudur. Saltanatın korunması için ordu, ordu için hazine , dolu bir hazine için mal yani vergi lazımdır. Bu da reaya sayesinde olur, malı sağlayan reyadır. Bunun için reayaya adaletle hükmetmek şarttır. reaya veditullahtır, yani Allah'ın emanetidir; reayaya yapılan haksızlık zulümdür ve büyük günahdır. reaya da klasik olarak dört sınıfta mütalaa edilir: 1- Ulemâ, 2- Asker, 3- Tüccar ve esnaf, 4- Çiftçi.

Osmanlı Devleti'nde sosyal tabakalaşma bu dörtlü sınıfa göre olmuş ve insanların, kabiliyetlerine göre bu dört sınıftan birine ait olması ve herbirinin kendi yerinde kalması esası gözetilmiştir. Ancak özel durumlarda her zaman için diğer sınıflara geçiş de mümkün olmuştur.

İslahatçılar devlet bünyesinde görülen bozukluk ve aksaklıkları kendilerine göre tesbit edip bunların sebeplerini araştırarak çözüm yolları üzerinde fikir ve tavsiyelerde bulunurlar. Bunun temel felsefesi de klasik daire-i adliye ve erkân-ı erbaa telakkileridir.

Bozukluk ve aksaklıkların temel sebebi adaletsizliktir. Devlet işlerinde adalet gözetilmeyerek, mansıb ve mevkiler ehline değil parayı çok verene verilmiş, bu da rüşveti artırmıştır. Böylece devlet yönetiminde ve orduda ehil olmayanlar kişiler, vasıflı kişilerin yerini almış ve nizam bozulmuştur. Ulemanın terfi ve tayininde yol ve erkân, liyakat, kabiliyet ve istihkak bir tarafa itilerek, rüşvet ve iltimas geçerli olmuştur. Bunun yanı sıra reyanın zarara uğramasının önüne geçecek narh meselesi de ihmal olunarak kontrola tabi tutulmamış ve böylece herşey bozulmuştur.¹⁷

V. Siyasetnâmeler Konusunda Yapılmış Bibliyografik Çalışmalar

Siyasetnâme türü eserler konusunda ilk bibliyografik çalışmayı, Bursalı Mehmed Tahir Bey yapmıştır. Bursalı, *Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye* adlı küçük risalesinde,¹⁸ bu çalışmaya, bir dostunun bir mecliste söylenen "Ecdâdımızın en çok sarf, nahiv, tefsîr, hadîs v.b. konularda eser yazmış ve buna benzer konulara ait çok eser vermemişlerdir" iddiasını kendisine aktarması üzerine, girdiğini söyler ve zamanında kütüphanelerimizde kayıtlı 172 eserin ismini verir.

¹⁷ Ocak, 170-171.

¹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye*, İstanbul 1330.

Agâh Sırrı Levend bu konuda yazdığı makalesinde, Bursalı'nın yazdığı bu küçük risaleye de işaret ederek, risalede Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yazılan 172 eserin sadece adlarının ve yazarlarının gösterildiğini, fakat nerede buldukları ve basılıp basılmadıkları hakkında bilgi verilmediğini belirtmiştir. Ayrıca eserler arasında şüpheli olanların da bulunduğunu ilave etmiştir. Merhum Agâh Sırrı'nın bazı görüşlerine katılmayarak, Bursalı'nın eserleri verirken buldukları kütüphanelere de değindiğini ve basılanlarına da mümkün mertebe işaret ettiğini görüyoruz. Bursalı, risalesinin tertibinde belli bir usul takip etmemiş, ancak kitap adı, müellif adı ve mülahazat olarak bilgi vermiştir. Bu risale Hikmet Akpur tarafından günümüz yazı diline aktarılarak Arapça, Farsça ve Türkçe olarak ayrılmış, 1994'te yayınlanmıştır.¹⁹

Bu konudaki ikinci eser ise Agâh Sırrı Levend'in, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*'nin 1962 tarihli sayısında çıkmış olan "Siyâsetnâmeler" adlı makalesidir. Agâh Sırrı, bu makalesinde siyasetnâmeleri Bursalı gibi genel mahiyette incelemiş olup, *siyaset* kelimesinin üzerinde durmuş, siyasetnâmelerin konusu, örnekleri, karakteri ile ilgili bilgiler verdikten sonra bu konudaki yabancı eserlere kısaca değinmiştir. Son olarak ise bu konuyla ilgili Arapça, Farsça ve Türkçe eserler ile Osmanlı devrinde yazılmış eser ve lâyhalara yer vermiştir.

Bu konuda son olarak Ahmet Uğur'un, 1988'de Kültür ve Sanat Yayınları'nda, 1992'de ise Erciyes Üniversitesi yayınları arasında çıkmış olan *Osmanlı Siyâsetnâmeleri* adlı kitabını zikretmek gerekir. Siyasetnâmeler, muhtevaları ve bu konudaki eserler hakkında geniş kapsamlı bir eser olan bu kitap, İslâm'da siyasî hayatın ana ilkeleri, bu konuda yazılan ilk önemli eserler, Osmanlı siyasetnâmelerinin yazılış nedenleri ile Osmanlılar'da *salтанat* kavramı ve saltanatın ilkeleri üzerinde durmaktadır.

VI. Bibliyografyada Kullanılan Metod

Bu makale, 1994 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü'nde Dr. Hidayet Yavuz Nuhoglu gözetiminde hazırlanmış olduğumuz *İstanbul Kütüphanelerine Göre Siyasetnâme Türü Eserler Bibliyografyası* adlı mezuniyet tezinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Bu tezde Bursalı Mehmed Tahir'in *Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiye* adlı risalesi temel alınmış,²⁰ Agâh Sırrı Levend'in makalesi ile Prof. Dr. Ahmet Uğur'un eseri de taranarak ortaya bir liste çıkarılmıştır. Bu liste, Beyazıt

19 Hikmet Akpur (hazırlayan), *Siyâsete Dâir İslâmî Eserler*, İstanbul 1994.

20 Bibliyografyada Bursalı'nın bu risalesi temel alındığından referans olarak, sayfa numarası değil Bursalı'nın müteselsil tertip numarası verilmiştir, *SMAİ*, no. 49 gibi.

Devlet Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde araştırılmıştır. Bu makalenin hazırlanmasında ise bu kütüphanelere, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Nuruosmaniye Kütüphanesi de eklenmiştir.

Bu araştırmaların sonucunda ortaya çıkan 269 adet Arapça, Türkçe ve Farsça telif ve tercüme eser, eser adına göre bir tertiple sıralanmıştır. Öncelikle eser adı verilmiş, eser adlarında basit bir transkripsiyon kullanılmıştır. Daha sonra varsa yazar veya mütercim adı ve ölüm tarihi verilmiş, eserin yazma nüshaları ve varsa baskılarına işaret edilmiştir. Son olarak eser hakkında kısa bir tanım yapılmış, ardından da bibliyografya verilmiştir. Bibliyografyada sıkça kullanılan birkaç kaynak eser aşağıdaki şekilde kısaltılmıştır:

Osmanlı Müellifleri: OM.

Sicill-i Osmanî: SO.

Siyâsete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye: SMAİ.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu: AY.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu: FY.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu: TY.

Tesbit Edilen Bibliyografya²¹

- (*Risâle fi*) *Âdâbi hidmeti's-sultân*, İshak Efendi, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2721. (Başlıkları Farsça olan bu kitap, 10 makaleye ayrılmış olup, hepsinin konusu başkadır. Bir nevi konuşma âdâbı ve teşrifat kitabıdır. Bkz. Uğur, s. 92).
- Âdâbü'l-hilâfe*, İbrahim b. Muhammed, TSMK. No. R 404 (Kanûnî Sultan Süleyman nâmına yazılmış hilafet ve saltanat âdâbına dair Farsça bir eserdir. 14 bâb ve bir hâtimeyi hâvidir. Bkz. Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1961, s. 83).
- Âdâbü'l-mülûk*, Muhammed b. Muhammed el-Hadi el-Hüseynî, TSMK. MR. 924, R 402 (Farsça olan eser, Hüseyin Bahadır Han için H. 1118'de yazılmıştır. Pa-dışahların ahlâkına dairdir. Bkz. Karatay, *FY*, s. 84).
- Âdâbü'l-mülûk*, Sealibi, Ebu Mansur Abdülmelik (ölm. H. 429), Arapça, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1808/1.
- Âdâbü'l-mülûk*, Süleymaniye Ktp. Mesih Paşa No. 60 (Arapça olan bu eser, Mısır hükümdarlarından Kansu Gavri için H. 10. asırda yazılmıştır).
- Âdâbü'l-mülûk bi'l-adl*, Mevsilî, İbnü'l-Halili'l-Hazinedari'l-Urmevi, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2840 (Eser Arapça olup, H. 681'de yazılmıştır. Bkz. Levend, s. 179).
- (*Risâle fi*) *Âdâbi'l-mülûk ve nesâyihî's-selâtin*, İbnü'l-Kadri, Kemal b. Hacı İlyas, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2841/1 (Arapça olan bu eser, H. 920'de yazılmıştır. bkz. *SMAİ*, no. 116; Levend, s. 180).
- Âdâbü's-saltana*, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 3690/3, Arapça.
- (*Risâle fi*) *Âdâb-ı sohbeti'l-mülûk*, İbnü'l-Ekfani, Muhammed b. İbrahim b. Sa'idi'l-Ensârî (ölm. H. 749), Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2838 (Eser Arapçadır. bkz. Levend, s. 180).
- (*Kitâbü'l-*) *Âdâb ve's-siyâse fi ilmi'n-nazar ve'l-firâse*, Muhammed b. İlyas, Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa No. 360, Türkçe.
- (*Kitâbü'l-*) *Âdâb ve's-sülûk fi nesâyihî'l-mülûk*, el-Hac Muhammed Bahri, TSMK. H. 391 (Arapça olan eser, Veziriazam İbrahim Paşaya takdim edilmiş bir siyaset ve ahlâk kitabıdır. bkz. Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1966, c. III, s. 728-729).
- Âdâbü'l-vüzerâ*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2837, Arapça.
- Âdâbü'l-vüzerâ tercümesi*, Bosnavî, Hüseyin Hüsnü b. Salih; (mtc.), İ.Ü. Ktp. Ty. 2729 (*Zinetü's-sadâre fi tercemeti âdâbi'l-vüzerâ* olarak); Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1857 (Mâverdî'nin *Kavâninü'l-vüzerâ* adlı Arapça eserinin Türkçeye tercümesi olup, H. 1138' de yazılmıştır. bkz. *SMAİ*, no. 12; Levend, s. 178, n 16).
- Adetü's-sâlik fi siyâseti'l-memâlik*, Rahmizâde, Hüseyin b. Muhammed, İ.Ü. Ktp. Ay. No. 3655, (Eser Arapçadır. bkz. *SMAİ*, no. 139).

21 Bu bibliyografya hazırlanırken, mezuniyet tezi olarak hazırlanan bibliyografya tekrar gözden geçirilmiş ve tasnife tabi tutulmuştur.

(*Risâletü'l-*) *Adl fi beyâni hâli'l-hazır*, Köprülüzâde Numan Paşa, Vezir (ölm. H. 1131), Süleymaniye Ktp. Crh. No. 1700 (Eser Arapça olup, H. 1129'da istinsah edilmiştir. Müellif Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın büyük oğlu olup, Girid, Kıbrıs, Bosna ve Anadolu gibi pek çok valiliklerde bulunmuş ve Haziran-Ağustos 1710 tarihinde üç ay sadrazam olmuştur. Ölümünde 50 yaşını bile doldurmamış, fakat çok vilayet ve sancak gezmiş ve hayli iş görüp yetişmiş olduğundan eyalet idaresinde esaslı tecrübesi vardı. bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi XVIII. yüzyıl*, Ankara, 1988, c. IV/2, s. 291-295; bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333-1342, c. I, s. 267).

Agrâziü's-siyâse fi ilmi'r-riyâse, Semerkandî, Kâtib Muhammed b. Ali b. Muhammed, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2844, Arapça (Bursalı'da eser Farsça gözük-mektedir. bkz. SMAİ, no. 61; Levend, s. 183).

Ahkâmü's-siyâse, Dede Cöngi, İbrahim Kemaleddin Kara Dede (ölm. H. 975), Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 585/4, Arapça.

Ahkâmü's-sultâniye, Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (H. 364-450), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 2257; İ.Ü. Ktp. Ay. No. 3296; Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2816; Fatih No. 3449; Laleli No. 1600/1 (Bu kütüphanede 8 yazması daha mevcuttur.); Basmaları: Mısır, Matbaatü'l-Vataniyye, H. 1298; Saadet Matbaası, H. 1327 (Kitap, devlet başkanlığının hukukî durum ve hükümlerini, âmme ve idare hukuku kaidelerini ihtiva etmektedir. Eser, halife, vezirler, eyâlet valilerinin tayini, kaza işleri, fevkalâde mahkemeler, nüfus işleri gibi 20 bölüme ayrılmıştır. bkz. Ali Şafak, *El-Ahkâmü's-Sultâniyye, İslâm'da Hilafet ve Devlet Hukuku*, İstanbul, 1976, V; SMAİ, no. 50).

Ahlâk-ı Alâ'î, Kınalızâde, Alâeddin Ali Çelebi (H. 916-979), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 3876, 3877; İ.Ü. Ktp. No. 1986, 4112, 5605 (Bu kütüphanede 7 yazması daha mevcuttur).. Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah Ef. No. 236, Esad Ef. No. 1804, Hamidiye No. 626 (Bu kütüphanede ise 20 yazması mevcuttur). Basmaları: Bursa, Vilayet Matbaası, H. 1288; Mısır, Bulak Matbaası, H. 1248, (Müellif, H. 972'de Şam'da kadılık vazifesi sırasında telif ettiği bu eserini Suriye Beylerbeyisi olan Semiz Ali Paşaya takdim etmiştir. Eser bir mukaddime ve 3 bölüm halinde düzenlenmiştir. Mukaddimedede ahlâk felsefesine giren konular, ahlâkla ilgili terimler, ahlâk ilminin faydaları, bölümleri, ruh ve terbiye meseleleri üzerinde durulur. Bu kısım, insanın eşref-i mahlukât olduğuna dâir bir bahisle son bulur. I. bölümde ilm-i ahlâka, II. bölümde aile ahlâkına ve III. bölümde devlet idaresine ve siyasî ahlâka yer verilir. Eserin başındaki ifadelerden anlaşıldığı üzere müellifin en büyük arzusu, *Ahlâk-ı Nâsirî*, *Ahlâk-ı Celâli* ve *Ahlâk-ı Muhsinî* gibi Farsça eserlerden başka Türkçe bir ahlâk kitabı yazmaktı. Gerçekten de bu kitap, daha sonra yazılan Türkçe ahlâk kitaplarının hemen hemen hepsine kaynak teşkil etmiştir. bkz. Ahmet Kahraman, "Ahlak-ı Alâ'î, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. II, s. 15-16).

Ahlâkü'l-mülûk, Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr (ölm. H. 255), Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2827 (Arapça olan bu eser, padişahlara, vezirlere ve devlet adamlarına nasihatler vermektedir. bkz. Levend, s. 177 n9).

Ahlâk-ı Nâsırî, Nâsırüddin Tûsî, Muhammed b. Muhammed (H. 598-672), İ.Ü. Ktp. Fy. No. 479, 758, 1611; Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2832, 2833, Fatih No. 3456 (Bu kütüphanede 16 nüshası daha mevcuttur). Basmaları: Hindistan, H. 1300, 1310 (İsmailî emirlerinden Nâsırüddin Abdürrahim b. Ebu Mansur'un isteği üzerine muhtemelen H. 633'te yazılmıştır. Kitap, insanın ahlâkî şahsiyetini oluşturan alışkanlıkların, fazilet ve reziletlerin nasıl oluştuğunu ve ne gibi sonuçlar doğurduğunu felsefî bakımdan tam bir titizlikle araştırmayı, faziletleri geliştirme ve reziletlerden korunma yollarını göstermeyi gaye edinmiştir. Eser, bir mukaddime ile 3 makeden oluşur. Tehzîbü'l-ahlâk adlı ilk makale mebdâi ve mekâsîd başlıklı 2 bölüm halinde olup, 17 fasıldır. Aile ahlâkı ve idaresinden bahseden Tedbirü'l-menâzil adlı ikinci makale 5, şehirlerin yönetimi anlamına gelen siyâsî ve sosyal ahlâk bahislerinin yer aldığı Siyâsetü'l-müdün adlı üçüncü. makale ise 3 fasıldır. bkz. M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Nâsırî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. II , s. 17-18).

Ahlâkü's-saltana tercümesi, Hüseyin Kazım, Kavalalı, TSMK. H. 385 (Müverrih Vassaf'ın hükümdar ahlâkına dair Farsça *Ahlâkü's-saltana* adlı risalesinin Türkçe tercümesidir. Sultan Abdülaziz'e takdim edilmiştir. bkz. Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, c. I, s. 513).

Akvâmü'l-mesâlik fi ma'rifeti ahvâli'l-memâlik, Hayreddin Paşa et-Tunusî (H. 1237-1307). Basmaları: Tunus, Tunus Devlet Matbaası, H. 1284 (Eski sadrazamlardan Tunuslu Hayreddin Paşanın siyâset ve hikmet-i hükümetle ilgili Arapça eseridir. bkz. *SMAİ*, no. 14).

Akvâmü'l-mesâlik fi ma'rifeti ahvâli'l-memâlik tercümesi, Abdurrahman Süreyya (ölm. H. 1322); (mtc.). Basmaları: İstanbul, Matbaa-i Cevâib, H. 1296 (Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Arapça eserinden derleme yolu ile meydana getirilmiş Türkçe bir eserdir. Bursalı Mehmed Tahir'e göre dilimizde şer'î siyâset ve hikmet-i hükümet noktasından yazılmış tek eserdir. bkz. *OM*, c. II, s. 45; *SMAİ*, no. 15).

(Risâle fi) Arâi ehli'l-medineti'l-fâzıla, Fârâbî, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluk (H. 260-339), Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa No. 694. Basmaları: Leiden, E. J. Brill Matbaası, 1895; Mısır, Saadet Matbaası, 1906 (Müellif, Arapça olan bu kitabında her şeyden önce varlığın menşei olan İlk ve Tek mevcudu muhtelif bakımlardan tarif eder, daha sonra bütün mevcudların ondan nasıl hasıl olduklarını ve bunlardan her birisinin mertebe ve kısımlarını anlatır. Bundan sonra ikinci derecedeki mevcudlardan olan maddî varlıkların ne suretle hasıl olduklarını anlatır ve her iki tarafın müşterek vasıflarını taşıyan insandan ve onun içtimâî özelliklerinden bahseder. Müellif burada, insan topluluklarının en mükemmel sahnesi olan şehirlerden bahsederken, evvela fâzıl şehrin özelliklerinden ve bu şehrin idare tarz ve şartlarından bahsettikten sonra bu şehrin zıddı olan câhil şehri ele alarak onun muhtelif çeşitlerini yâd edip, her birisinin hususî karakter ve kanâatlerinden bahisle kitabına son verir. bkz. *SMAİ*, no. 1; Levend, s. 178; Nafiz Danışman, *El-Medinetü'l-Fâzıla, Fârâbî*, İstanbul, 1990, s. 11).

- Âsafnâme*, Lütfi Paşa b. Abdülmuin (H. 894-971), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 1963; İ.Ü. Ktp. Ty. No. 186, 786, 819, 1671, 2759, 3238, 6961; Süleymaniye Ktp. Laleli No. 1608/2, 3737/3; H. Hüsnü Paşa No. 678/3; TSMK. H. 377, 379, MR. 914, Y. 136. Basmaları: İstanbul, Amedi Matbaası, H. 1326 (Osmanlı vezirlerinden Lütfi Paşanın, Kanûnî Sultan Süleyman için kaleme aldığı idare-i devlete dair eseridir. Paşanın bu eseri, Türkçe siyasetnâmelerin tam bir örneği ve önderidir. Misallerin tamamı tarihimizden ve yaşadığı ve gördüğü veya duyduğu Osmanlı hayatındandır. Kendisi küçük olan bu eserin, kapsadığı konular yönünden değeri çok büyüktür. Kitap, etvâr ve ahlâk-ı veziriazam, tedbir-i sefer, tedbir-i hazine ve tedbir-i reaya olarak 4 bâb üzerine tesis edilmiştir. bkz. *OM*, c. III, s. 133; *SMAİ*, no. 33; *Levend*, s. 185; *Uğur*, s. 79-80).
- Aynü'l-edeb ve's-siyâse vezinetü'l-hesab ve'r-riyâse*, İbn Huzeyl, Ali b. Abdurrahman, İ.Ü. Ktp. Ay. No. 4914. Basmaları: Mısır, H. 1302 (Eser Arapçadır. bkz. *SMAİ*, no. 5).
- Cevâhirü'l-muzî'a tercümesi*, Allamek Mehmed b. Musa Bosnavî (ölm. H. 1046), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2741 (Arapça olan telifi, *Cevâhirü'l-muzî'a fi'l-ahkâmî's-sultâniye* adını taşımakta olup, Zeynüddin b. Abdür-rauf Münavi (ölm. H. 1022)'ye aittir. Bu eser, Türkçeye çevrilerek IV. Murad'a sunulmuştur. Eser iki bölümdür: I. bölümde sultanların hallerinden, II. bölümde ise vezirlerin ve valilerin durumlarından bahsedilmektedir. bkz. *OM*, c. I, s. 360; *Levend*, s. 181).
- Dürerü's-sülûk fi siyâseti'l-mülûk*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2870/1, (Eser Arapçadır. bkz. *Levend*, s. 181).
- Dürretü'l-garrâ fi nesâyihi'l-mülûk ve'l-vüzerâ*, Cizri, Mahmud b. İsmail b. İbrahim (ölm. H. 844), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 638; Süleymaniye Ktp. Hamidiye No. 1082, İzmir No. 343; TSMK. A. 1433 (Arapça olan bu eser, Mısır Sultanı Ebu Saîd Çakmak için H. 843'te yazılmıştır. Eser 10 bâb olarak tertip edilmiş olup, imamlik şartları, imanın hükmü, kuralları, vezirlik, askerlik, saltanata ait konular, şer'î hileler ve görevlileri uyarma gibi konulardan bahsetmektedir. bkz. *OM*, c. I, s. 227; *Levend*, s. 180).
- Dürücü'd-dürer tercümesi*, İzzet; (mtc.). Basmaları: İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, H. 1297 (Türkçe olan bu eserin aslı Şihabeddin Sühreverdi'ye aittir. bkz. *SMAİ*, no. 72).
- Düstürü'l-amel li-islâhi'l-halel*, Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah (H. 1018-1069), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2733 (v. 52'den), 2758; Nuruosmaniye Ktp. No. 4075/2; Süleymaniye Ktp. Hamidiye No. 1469/2; Lala İsmail No. 343. Basmaları: İstanbul, Tasvir-i Efkâr Matbaası, H. 1280 (Eser Sultan IV. Mehmed devrinde H. 1063'te, bir mukaddime, 3 fasıl ve bir de netice tertibi üzere yazılmıştır. Müellif, mukaddimede cemiyeti bir insan vücuduna benzeterek, cemiyetlerin hayatının da insan hayatı gibi devrelere ayrıldığını, her devrenin kendine göre belirtileri olduğunu, Osmanlı Devleti'nin duraklama devresine girdiğini, iş başındakilerin bunun alâmetlerini görerek, tedbir almaları gerektiğini, çaresinin de cismânî ve rûhânî olmasının bir kaide olduğunu söylemektedir. Bundan sonra I. bölümde reayadan, II. bölümde asker ahvalinden ve

- III. bölümde de hazineden bahsetmekte, neticede karışıklıkların giderilmesi ve çözüm yolları üzerinde durmaktadır. bkz. *OM*, c. III, s. 129; *SMAİ*, no. 40; Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, İstanbul, 1968, s. 22-23).
- Düstürü'l-vüzerâ*, İsfahanî, Mahmud b. Muhammed b. Hüseyin, Süleymaniye Ktp. Fatih No. 3491 (Eser Arapçadır fakat Bursalı'da Farsça gözükmektedir. bkz. *SMAİ*, no. 96).
- Düstürü'l-vüzerâ*, Şirazî, Alâî b. Muhibbî, Süleymaniye Ktp. Hkm. No. 788/2 (Eser Farsça olup, H. 1012'de istinsah edilmiştir).
- Düstürü'l-vüzerâ tercümesi*, Şirvanizâde Mehmed Rüşdü Paşa; (mtc.), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2551, 2690, 2929, 9610 (Mâverdi'nin *Kavâninü'l-vüzerâ* adlı Arapça eserinin Türkçe tercümelerinden birisidir. bkz. *SMAİ*, no. 81; Levend, s. 178, n 16).
- Düstürü'l-vüzerâ tercümesi*, Pertevî Ali Efendi (ölm. H. 1010), İ.Ü. Ty. No. 1669, 3919; Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 2587, Hüsrev Paşa No. 297, 298, 300 (Morali olan mütercim, Atina'ya müftü olmuştur. Bu eser, Mâverdi'nin *Kavâninü'l-vüzerâ* adlı Arapça eserinin Türkçe başka bir tercümesi olup, Sultan İbrahim'in veziri Mehmed Paşaya takdim edilmiştir. Eser üç kısım olup I. kısım selâtin-i izâm ve havâkin-i kirâm, II. kısım vediâ-i hâlikü'l-berâya olan sipâh ve reaya, III. kısım ise umerâ, vüzerâ ve hükkâm-ı vâcibü'l-ihtirâmdan bahseder. bkz. *OM*, c. II, s. 112; Levend, s. 178, n 16).
- Edebü'd-dünyâ ve'd-din*, Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (H. 364-450), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 554; Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa No. 337, Halet Ef. No. 553/3, Kadızade Mehmed Ef. No. 266, Reisülküt-tab No. 739/1,740; TSMK. A. 2299, A 2445; Basmalar: İstanbul, Matbaa-i Cevaib, H. 1299, H. 1304; Mısır: Matbaa-i Amire, H. 1302, Matbaa-i Şerefiyye, H. 1302, Matbaa-i Edebiyye, H. 1317 (Mâverdi'nin Arapça olan bu eseri, ahlâk ve içtimaiyyâtı konu edinmiştir. Pek çok konuda hâlâ istifade edilen, şerhleri ve baskıları yapılan bir eserdir).
- Edebü'd-dünyâ ve'd-din tercümesi*, Bergamalı Cevdet; (mtc.). Basmalar: İstanbul, Amedi Matbaası, H. 1327-28, Matbaa-i Ebuzziya, H. 1327-28 (Mâverdi'nin *Edebü' d-dünyâ ve'd-din* adlı Arapça eserinin Türkçeye tercümesidir. bkz. *SMAİ*, no. 17).
- Edilletü'l-kat'iyye fi ukûdi'l-vilâyât ve's-siyâseti's-şer'iyye*, Gazzi, Abdullah b. Muhammedü'z-Zeki, Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde No. 205m. , (Arapça. bkz. *SMAİ*, no. 164).
- el-Burhân fi fazli's-sultân*, Togan Şeyhü'l-Eşrefi, Muhammed b. Abdullahü'l-Muhammed (ölm. H. 875), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 5200, (Eser Arapçadır. bkz. *SMAİ*, no. 45).
- el-Elfâzu'l-Eflatuniyye ve Takvîmü siyâseti'l-mülûkiyye ve'l-ahlâk*, Fârâbî, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluk (H. 260-339), Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2820, 2822/1; TSMK. A. 2460 (Devlet idaresi ve siyasetle ilgili olan bu Arapça eser, Eflatun'un devletle ilgili fikirlerinden etkilenmiştir. bkz. Levend, s. 174, n 5).
- el-Letâifü'l-Alâiyye fi'l-fezâili's-seniyye*, Osmanî, Ahmed b. Sa`d b. Mehdî b. Abdüssamed, Süleymaniye Ktp. Aşir Ef. No. 316 (Eser Arapça olup, H. 625'te yazılmıştır. bkz. *SMAİ*, no. 162).

- Enîsü'l-ârifin*, Azmizâde, Pir Muhammed b. Pir Muhammed (ölm. H. 990), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 283, 1767, 1874, 2745, 2757, 6339, 9786; Süleymaniye Ktp. Hamidiye No. 629, Lala İsmail No. 1234, Laleli No. 1501; TSMK. R. 444 mü, A. 1624. (Kâşifi'nin *Ahlak-ı Muhsinî* adlı Farsça eserinin Türkçeye ilk tercümesidir. Sultan II. Selim zamanında H. 974'de yapılmıştır. Telifi gibi 40 bâba ayrılmış bu kitapta, ayrıca mütercimim ilave ve tenkitleri de vardır. bkz. *OM*, c. II, s. 312; Şahinoğlu, s. 17).
- Enîsü'l-mülûk*, Abdullah Mahir, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2714; TSMK. R. 414. (Müellif, Türkçe olan bu eserini Sultan III. Ahmed'in cülusunda kaleme aldığı, *Tıbrü'l-mesbûk*, *Ahlâk-ı Muhsinî*, *Zahiretü'l-mülûk* gibi eserlerden hülâsa yoluyla telif ettiğini söylüyor. bkz. *SMAİ*, no. 126; Levend, s. 187).
- Enîsü'l-mülûk*, Haşmet, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 1683 (Eser Türkçe olup, H. 1227'de yazılmıştır).
- Esâs-ı umûr-ı devlete dâir risâle*, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6970 (Müellifi belli değildir, devlet yönetimine ait Türkçe bir eserdir).
- Esrâr-ı siyâsiyât*, Mahmud Hamdi, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 4429 (Eser Türkçe'dir. bkz. Levend, s. 188).
- es-Siyâse fi ilmi'l-firâse*, Dımışkî, Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ebu Talib (ölm. H. 737), İ.Ü. Ktp. Ay. No. 3668, 6272; Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 4871/2; Esad Ef. No. 1847, 2481, Karaçelebizâde No. 74/2, Lala İsmail No. 691/3, Laleli No. 3736/3, Şehid Ali Paşa No. 2752/6. Basmaları: Mısır: Matbaatü'l-Vatan, H. 1299 (Eser Arapçadır. bkz. *SMAİ*, no. 21; Levend, s. 180).
- es-Sülûk li-ma'rifeti'd-düvel ve'l-mülûk*, Makrızî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (H. 766-845), Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 3369-3372 (I-IV), 3373-3376 (I-IV), Fatih No. 4376-4379 (I-IV), 4380-4389 (II-XI), Yeni Cami No. 887 (I. cild) (Eser Arapça olup, 11 cilttir. bkz. *SMAİ*, no. 154).
- et-Tezkire fi's-siyâse ve'l-âdâbi'l-mülûkiye*, Bağdadî, Kafi el-Kufat Ebu'l-Maali Muhammed b. Ebu Sad el-Hasan (ölm. H. 562), TSMK. A. 2948/1, A. 2948/3, A. 2948/6, A. 3014 (Arapça olan eser, kitabet ve siyasete dairdir. bkz. Karatay, AY, c. III, s. 718).
- et-Turukü'l-hikemiyye fi siyâseti's-şer'iyye*, İbn Kayyimü'l-Cevziyye, Şemseddin Ebu Abdullah (ölm. H. 751), Arapça, Süleymaniye Ktp. Laleli No. 1100, Reistül-küttab No. 481. Basmaları: Kahire: Matbaatü'l-Âdâbiyye, H. 1317 (bkz. *SMAİ*, no. 7).
- (*Kitâbü'l-*) *Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniye ve'd-düveli'l-İslâmiyye*, İbnüt-Tiktaka, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Muhammed (H. 661-709). Basmaları: Mısır, H. 1317 (Müellif, bu eserini Moğol Sultanı Gazan Han'ın Musul' daki valisi Fahreddin İsa'ya ithaf etmiş ve bu yüzden eserine Fahrî ismini vermiştir. Eser iki kısımdan mürekkep olup, I. kısım siyasî bahislere tahsis edilmiştir. II. kısım ise İslâm devletleri tarihinin bir hülâsasıdır. Eser, bariz bir Şi'î temayülüyle yazılmış olmakla beraber tarafsız olmaktan da hâli değildir. bkz. *SMAİ*, no. 4; C. L. Huart, "İbnüt-Tiktaka", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, V/2, s. 874-875).
- Fasl min kitâbi's-siyâseti'l-medeniyye*, Fârâbî, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluk (H. 260 339), Arapça, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 4839/6, Pertev Paşa No. 617/44.

- Ferruhnâme (Ahlâk-ı Nevalî)*, Nevalî Nasuh, Akhisarlı (ölm. H. 1002); (mtc.), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 1687, 2030, 2749, T. No. 2779; Süleymaniye Ktp. Hamidiye No. 1174, Hüsrev Paşa No. 288, M. Hafid Ef. No. 253; TSMK. H. 364, EH. 1349 (Kitap, Aristo'nun *Kitabü'r-riyâse ve's-siyâse* adıyla Arapçaya çevrilen eserinin, genişletilmiş Türkçe tercümesidir. Mütercim bu eseri III. Mehmed'in şehzadelîği sırasında hocasıyken tercüme etmiştir. Kitap, 16 bâb ve 1 tek-mileden oluşup, padişahlara hikâyelerle süslü nasihatler vermektedir. bkz. *OM*, c. II, s. 43; a. mlf. , *Ahlak Kitaplarımız*, İstanbul, H. 1325, s. 14-15; *Levend*, s. 176, n 6).
- Fer'î İkdü'l-cedîd terceme-i İkdü'l-ferîd*, Ahmed b. Mahmud; (mtc.), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 4514 (İbn Talha'nın *İkdü'l-ferid li-melik's-sa'id* adlı Arapça eserinin Türkçe tercümesidir).
- Fevâyihü's-sülûk ve nesâyihü'l-mülûk*, Vücutî, Mehmed b. Abdülaziz (ölm. H. 1021), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 3235 (Larendeli olan mütercim, müderris ve müftî olmuştur. Gazâlî'nin *Tıbrü'l-mesbûk fi nasihâti'l-mülûk* adlı Arapça eserini Türkçeye tercüme etmiştir. bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, s. 603; *Levend*, s. 182, n 49).
- Fezâilü'l-vüzerâ ve hasâilü'l-umerâ*, Nev` i Yahya, Malkaravî (ölm. H. 1007), Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2893 Türkçe. bkz. *SMAİ*, no. 147; *Levend*, s. 186.
- (Risâletü'l-) Firâsiyye ve's-siyâsiyye tercümesi*, Akif Paşa, Bozoklu (ölm. H. 1261), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 1223, 9587 (Aristo'nun İskender için yazdığı ve Arapça *Sırrü'l-esrâr* adı ile tanınan eserin Türkçeye tercümesidir. bkz. *OM*, c. II, s. 325; *SMAİ*, no. 19; *Levend*, s. 176, n 6).
- Füsûlü'l-ârâ fi şâni'l-mülûk ve'l-vüzerâ*, Mehmed Şerif, Esad Efendizâde (ölm. H. 1204), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 3364, 6938; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. No. 2117 (Sultan III. Selim devrinde şeyhülislamlık yapmış olan müellifin bu eseri bir mukaddime, 5 fasıl ve bir hâtimedden oluşur. Geniş bir kitaptır. Siyasetin önemi ve onu terketmenin ne büyük bir zarar olduğu ifade edilir. Ayrıca müellif, vezaretin ehil olmayanlara verilmesinden şikâyet etmektedir. bkz. *SMAİ*, no. 93; *Levend*, s. 186; Uğur, s. 91).
- Füsûl-i hall ü akd ve usûl-i harc ü nakd*, Mustafa Âli, Gelibolulu (ölm. H. 1008), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 5027, 5028, 5195; İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6359, T. No. 2558/4; Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 2335/1, 2389, Hacı Mahmud Ef. No. 6344/1 (Bu kütüphanede 11 nüshası daha mevcuttur). Basmaları: İstanbul, tarihsiz baskı (Türkçe bir eserdir. Kitap, Sultan III. Mehmed zamanında düzenin bozulması üzerine kaleme alınmış olup, uzun bir mukaddime ile 32 fasıldan oluşmaktadır. H. 1007'de yazılan bu kitapta hicretten beri 1000 yıl içinde kurulan devletlerin yıkılma nedenleri anlatılmaktadır. bkz. *OM*, c. III, s. 93; *SMAİ*, no. 56; *Levend*, s. 185-186).
- Gencine-i adâlet*, Kâtib Sâdık, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 3319; TSMK. B 348 (Siyer ve ahlâk-ı mülûka dair olan bu eser, Sultan I. Ahmed'e takdim edilmiştir. Kitap, başında bir fihrist ve 4 bâbdan oluşmaktadır. bkz. *SMAİ*, no. 170; *Levend*, s. 186; Uğur, s. 86).
- Gurreti'l-beyzâ*, İbn Firuz, Mahmud b. İsmail b. Taceddin (ölm. H. 1018); (mtc.), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2678; Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1828, Hkm. No. 552, 553,

- Hüsrev Paşa No. 310, Pertevniyal No. 447, Şehid Ali Paşa No. 1470/2 (Bu nüshada eserin adı *Gurreti'l-Beyzâ fi terceme-i Dürreti'l-garrâ*'dır). (Mütercim, Cizri'nin Mısır Sultanı Çakmak için yazdığı *Dürretü'l-garrâ fi nesâyihi'l-mülûk ve'l-vüzerâ* adlı Arapça eserini Türkçeye çevirerek, Sultan II. Selim'e sunmuştur. Eser 10 bâba münkasımdır: imâmet, imâmetin şartları, hükümleri, kuralları, usulleri, vezirlik usulleri, askerlik, sultanlığın hükümleri, hile-i şer'iyye ve müteferrik meseleler. bkz. *OM*, c. I, s. 227-228; *SMAİ*, no. 23; Levend, s. 180, n 28).
- Gülşen-i mülûk*, Zaifi Pir Mehmed b. Evrenos b. Nureddin, Nuruosmaniye Ktp. No. 4168, 4169 (Eser Türkçe olup H. 964'te yazılmıştır. Eserde padişahlara nasihatler verilmekte ve bu konu ile ilgili hikâyeler anlatılmaktadır. bkz. Levend, s. 185, n 70).
- Habnâme*, Veysî, Üveys b. Muhammed Alaşehrî (H. 969-1037), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 5033, 5034; İ.Ü. Ktp. T. No. 3024, 3328/1, 3390; Süleymaniye Ktp. Aşir Ef. No. 270/2, Bağdatlı Vehbi Ef. No. 1617, Esad Ef. No. 3292/6 (Bu kütüphanede 34 nüshası daha bulunmaktadır). Basmaları: İstanbul, H. 1263, H. 1269; Vezir Hanı Matbaası, H. 1284, Yahya Efendi Matbaası, H. 1292; Mısır, Dârüt-tıba'ati'l-âmire, H. 1252. (Müellif İskender'in ağzından 25 büyük peygamber ve hükümdarı anlatır ve onun ağzından birçok siyasi nasihatler verir. H. 1017'de Sultan I. Ahmed'e ithaf edilmiş olan bu eser, Mustafa Âli'nin *Nasihati's-selâtin* adlı eserinin şâirane taklididir. bkz. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1992, s. 168; Levend, s. 191).
- Halâsü'l-ümme fi ma'rifeti'l-e'imme*, Lütfi Paşa b. Abdülmuin (H. 894-971), Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2877 (Lütfi Paşa'nın bu risalesi, halifenin Kureyş neslinden olup olmayacağı konusunu ihtiva etmektedir. Müellif, "Bazıları bana, Kureyş'ten olmayana İmâm denilip, denilmeyeceğini ve bununla İmâm arasında bir bağın olup olmadığını sordular. Ben hem bunların sorusuna cevap verme, hem de Ömer Neseфи ve Saadeddin Taftazani'nin bu konudaki menfi görüşlerini çürütmek için bunu ele aldım (...)” diyerek bu risaleyi neden yazdığını açıklamaktadır. bkz. Levend, s. 181; Uğur, s. 34).
- Halâsü'l-ümme fi ma'rifeti'l-e'imme*, Lütfi Paşa b. Abdülmuin (H. 894-971), Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2876 (Müellif, Arapça yazdığı aynı adlı eseri bir süre sonra Farsçaya tercüme etmiştir.)
- (*Kitâbü'l-*) *Harac*, Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim (H. 113-182), Süleymaniye Ktp. Fatih No. 3488/l, Hacı Beşir Ağa No. 235, Hamidiye No. 479 (Bu kütüphanede 24 nüshası daha mevcuttur). Basmaları; Mısır: Bulak Matbaası, H. 1302 (Müellif, bu kitabı devletin mali işleri, gelir kaynakları, sarf şekilleri hakkında Halife Harunu'r-Reşid için yazmıştır. Ebu Yusuf, bu eserinde devletin malî kaynaklarını, devletin gelir yollarını etraflı bir şekilde anlatmaktadır. Bu hususta; Kur'an'a, Hz. Peygamber'den rivayet olunanlara, sahabe fetvalarına dayanmaktadır. Konu ile ilgili hadisleri rivayet eder, illetlerini bulup, çıkarır, ashabin ne yaptıklarını anlatır, onların sözlerinden hükme esas olacak kaideler tesbit eder. *Kitâbü'l-harac*'da olanların hepsi, müellifin kendi fikirleridir; başka fukahanın rivayetlerine yer vermemiştir. bkz. Ali Özek, *Kitabü'l-Harac*, İstanbul, 1973, s. 18-19).

- (*Kitâbü'l-*) *Harac li-Ebu Yusuf tercümesi*, Rodosizâde, Mehmed b. Mehmed (ölm. H. 1113); (mtc.), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 1912,1913; Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 571, 572, Fatih No. 3471, Reisülküttab No. 1002/2. (İmam Ebu Yusuf'un *Kitâbü'l-Harac* adlı Arapça eserinin Türkçe tercümesi olup, H. 1113 tarihini taşımaktadır. Âyetleri ve bazı hadisleri tercüme etmemiştir. bkz. *OM*, c. I, s. 315; *SMAİ*, no. 66).
- (*Kitâbü'l-*) *Harac tercümesi*, Muhammed Ataullah; (mtc.), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 4652 (Bu tercüme, diğerlerine nisbetle oldukça mütekâmilidir. Halep Valisi Hüseyin Cemil Paşa tarafından tercüme ettirilmiş ve Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilmiştir).
- (*Kitâbü'l-*) *Harac tercümesi*, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 3271 (İmam Ebu Yusuf'un Arapça eserinden tercüme edilmiştir).
- Hırzû'l-mülûk*, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 4657; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud No. 4974; TSMK. R 1612 (Türkçe olan bu eser, Sultan III. Murad'a sunulmuştur. Müellifi bilinmemekle beraber, bu devir zevâtından olduğu tahmin edilmektedir. Eser, devletin bütün bölümlerindeki uygulamaları konu edinen ve klasik düzene aykırı işlemlerden şikayet eden bir eserdir ve çok yakın gözlemlere dayalı bilgiler vermektedir. Müellif, eserini sekiz bölüm halinde kaleme alıp düzenlediğini ve tamamladığını söylemekte ve eserin sekiz faslı ayrı ayrı belirterek şöyle sıralamaktadır: I. padişahın durumu, II. vezirlerin durumu, III. beylerbeyilerin, diğer umerânın ve askerlerin durumu, IV. ulemânın, şeyhlerin ve seyyidlerin durumu, V. defterdarlar, nişancı, reisülküttab ve defter-i hakanî emînin durumu, VI. reisülettbbâ, şehremîni, aşçıbaşı, matbah emîni ve helvacıbaşının durumu, VII. İstanbul ve diğer bayındır şehirler ve Tersane-i Âmire'nin durumu, VIII. Venedik'in ve diğer kâfirlerin durumu. bkz. *SMAİ*, no. 94; Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzû'l-Mülûk*, Ankara, 1988, s. 149).
- (*Risâle fi'l-*) *Hilâfe ve âdâbi's-selâtin*, İdris-i Bitlisi, Hüsameddin Ali (ölm. H. 927), İ.Ü. Ktp. Fy. No. 1228 (Eser Farsça olup, H. 918'de telif edilmiştir).
- Hilyetü'l-mülûk*, Mehmed b. Hüseyin; (mtc.), TSMK. H. 360 (Seyyid Ali b. Şihabeddin Hemedani'nin *Zahiretü'l-mülûk* adlı Farsça eserinin Sultan İbrahim nâmına Türkçeye tercümesidir. Eser 12 bâb üzere tertip olunmuştur. Mütercim kitabın başına Hz. Peygamber'in, hulefâ-i râşidînin ve ashâb-ı kirâm ile evliyalarm ahlâkları hakkında iki bâb ilave ettiğini söylemektedir. bkz. Karatay, *TY*, c. I, s. 502; Levend, s. 183, n 51).
- Hülâsa-i Mehâsinü'l-edeb*, Osmanzâde Tâib Ahmed (ölm. H. 1136), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6930 (v. 113'ten); Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa No. 480 (Bu nüshada kitabın adı *İhtiyâr-ı Mehâsinü'l-edeb*'dir). (Türkçe olan bu eser Mustafa Âli'nin, Câhız'ın *Ahlâkû'l-mülûk* adlı kitabından tercüme ettiği, *Mehâsinü'l-edeb* kitabının özetidir).
- Hülâsatü'l-burhân fi itâati's-sultân*, Yasincizâde, Abdülvehhab b. Osman b. Mustafa, Şeyhülislâm (H. 1172-1249), İ.Ü. Ktp. Ay. No. 467; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. No. 2107 (Türkçe çevirisi ile beraber). Basmaları: İstanbul, Matbaa-i Âmire, H. 1247 (Türkçe çevirisiyle beraber) (Eser Arapça olup, H.

1247'de yazılmıştır. Selâtin-i izâm haklarında vârid olan hadis-i şeriflerin şerh ve tercümesini mübeyyindir. bkz. *OM*, c. II, s. 57; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul, 1308-1315, c. III, s. 405; Levend, s. 181).

Hülâsatü'l-burhân fi itâati's-sultân tercümesi, Yasincizâde, Abdülvehhab b. Osman b. Mustafa, Şeyhülislâm (H. 1172-1249), İ.Ü. Ktp. T. No. 2548. Basmaları: İstanbul: Matbaa-i Âmire, H. 1247 (Arapça aslı ile beraber) (Arapça telifi bir süre sonra müellif tarafından tercüme edilmiştir).

Hülâsatü'l-kelâm fi reddi'l-avâm, Koca Sekbanbaşı (ölm. H. 1223 civarı), İ.Ü. Ktp. Ty. 237. Basmaları: *TOEM*, cüz. 37-42, İstanbul, 1328 (Müellif akıllı ve hamiyetli yeniçeri rüesasındandır. Nizâm-ı Cedîd ile ilgili kaleme aldığı bu risalesini IV. Mustafa'ya, şehzadeligi sırasında takdim etmiştir. Amaç şehzadeye dünya ahvalini ve devlet idaresini öğretmektir. Eserde daha çok, halkın Nizâm-ı Cedîd'e karşı gösterdiği tepki sübjektif bir görüşle hem dile getirilir hem de cevaplandırılır. Koca Sekbanbaşı risaleyi yazarken 87 yaşında olduğunu ve artık olgunluk çağına ulaştığını açıklar. Bazı yerlerde açık, bazı yerlerde üstü kapalı olarak 1789 Fransız İhtilali'nden ve bu ihtilalin Avrupa milletlerinde açtığı büyük yaralardan, İbrahim Müteferrika ve Montecuculi(?) gibi kişilerin askerlik üzerine yazdıklarından bahseder. Rusya'da esir kaldığından dolayı Ruslar ve Rusların İstanbul üzerindeki emelleri hakkında detaylı olarak bilgi verir. Eserinde baştan sona Nizâm-ı Cedîdci bir tavır içinde olan Sekbanbaşı, yeniçerileri devamlı kötüleyip onların bozgunlarından bahsederek, muhatabını sürekli yeni bir ordu kurulmasının gerekliliğine inandırmaya çalışır. bkz. *OM*, c. II, s. 237; Abdullah Uçman, *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, İstanbul, 1974, s. 16-18; Levend, s. 192).

İkdü'l-ferid li-meliki's-said, İbn Talha, Kemaleddin Ebu Salim Muhammed (ölm. H. 625), Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 4147,4148. Basmaları: Mısır, H. 1283 (Vezir olan müellifin bu eseri, Arapçadır. bkz. *SMAİ*, no. 108).

İslâh-ı ahvâl-i devlete dair risâle, Tatarcık Abdullah Efendi (ölm. H. 1212), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 693, 2703, 6969; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. No. 4890/3; TSMK. H. 376 (Sultan III. Selim'e takdim edilmiş olan ıslâh-ı umur-ı devlet ve asker hakkında lâyhadır. bkz. Levend, s. 192).

İslâh-ı nizâm-ı devlete dair lâyiha, Keçecizâde İzzet Molla (ölm. H. 1245), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2679, T. No. 3246; TSMK. Y. 2408 (Sultan II. Mahmud'un emri üzerine müellif tarafından kaleme alınan bu lâyiha mâlî, askerî, idarî, siyâsî, iç-timaî, iktisadî maddeleri ihtiva etmektedir. Eser, bir mukaddime, 12 bölüm ve bir de hâtimedden oluşmaktadır. bkz. Levend s. 193).

İksir-i Devlet, Nergisî Mehmed Bosnavî (ölm. H. 1044), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 5520/2; İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2724, 2985; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. No. 2561, Yahya Tevfik No. 1484/173. Basmaları: İstanbul: Yahya Efendi Matbaası, H. 1288 (Eser, Gazâlî'nin *Nasihâtü'l-mülûk* adlı Arapça eserinin Türkçeye tercümesidir. bkz. *SMAİ*, no. 25).

(Risâle fi) İlmü'l-firâse li-ecli's-siyâse tercümesi, Şabanü's-Sivrihisarî; (mtc.), Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa No. 1836 (Eser Türkçedir. bkz. *SMAİ*, no. 148).

İntisâbü'l-mülûk, Haşmet (ölm. H. 1182), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2893 (v. 79'dan), 2897 (v. 128'den). Basmaları: Mısır: Bulak Matbaası, H. 1257 (Müellif meşhur şâirler-

den olup Koca Ragıp Paşa bendegânındandır. Dili yüzünden Bursa ve Rodos'a sürülmüş ve orada vefat etmiştir. Türkçe olan bu eseri, Sultan III. Mustafa namına yazılmıştır, mensurdur. bkz. *OM*, c. II, s. 141; *Levend*, s. 187).

İrşâdü'l-mülûk li-sedâdi's-sülûk, Hindî, İbrahim b. Ebu Zeyd, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2842 (Eser Arapça olup, H. 849'da Kahire'de yazılmıştır. bkz. *SMAİ*, no. 117; *Levend*, s. 180).

Kabusnâme, İbn Kâbus, Emir Keykavus b. İskender b. Kabus, Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa No. 675, Şehid Ali Paşa No. 2842/4. Basmaları: Tahran: Lito. , H. 1285 (Ziyâriiler Devleti emirlerinden olan müellif, bu eserinde oğlu Gilan Şah'a örnek olsun diye kendi tecrübelerini anlatmıştır. Eser H. 475'te yazılmıştır. Yazar din ile işe başlar ve talî konuların yanında üç ana konuyu ele alır: Sultanın görevleri, vezirin görevleri ve devlet memurlarının görevleri. Sultan için aranan ilk şart Allah korkusu ve akıldır. Vezir içinse adalet ve doğruluk gelir. Bundan sonra yazar, diğer devlet memurlarının niteliklerini sayar. bkz. *Uğur*, s. 69-70).

Kabusnâme tercümesi, Abdülkayyum Molla Abdünnasır; (mtc.). Basmaları: Kazan: Üniversite Basımevi, 1897 (Kazan ulemasından olan mütercim, eseri biraz genişleterek Kazan şivesine nakletmiştir. bkz. *OM*, c. III, s. 154).

Kabusnâme tercümesi, Mercümeek Ahmed b. İlyas; (mtc.), İ.Ü. Ty. No. 1773, 2739, 9705 (İbn Kâbus'un Farsça eserinin Türkçeye tercümesidir. Sultan II. Murad'ın emriyle tercüme edilmiş olup, 44 bâbdan oluşmaktadır. bkz. *OM*, c. III, s. 154; *SMAİ*, no. 35).

Kabusnâme tercümesi, Nazmizâde, Hüseyin Murtaza (ölm. H. 1134); (mtc.), Süleymaniye Ktp. Laleli No. 1699, Zühdü Bey No. 459 (İbn Kâbus'un Farsça eserinin Türkçe'ye tercümelerindendir. Mütercim, H. 1117'de Bağdad Valisi Hasan Paşa emriyle eseri tercüme etmiştir. bkz. *OM*, c. III, s. 154).

Kânûn-ı Şehinşâhî, İdris-i Bitlisî, Hüsameddin Ali (ölm. H. 927), Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1888/2 (Kanûnî'ye takdim edilmiş olup *Mirâtü'l-cemâl* tarzında Farsça siyasî bir eserdir. H. 923'te yazılan bu eser, şu konuları ihtiva etmektedir: Padişah için gerekli tecrübeler, melekeler ve ahlâk, sultanın hükümlerini yürütmekle ilgili kaideler, cezalar, meşveret, sultanın sohbet erbabı, ordu mensuplarının keyfiyeti, hazine, sultanın uyacağı kaideler vb. Sultanın uyacağı kuralları ise dörde ayırır: Uyanık olmalı, halkı korumalı, memleketin imarına çalışmalı, nefsinin eğlendirmeyi bilmeli. Burada sultana zevk ve sefâda, aşırı olmamak şartı ile izin verilir. Saltanatın maarifet, itaat ve ihsan ile elde edilmesini yukarıdaki hasletlere bağlar. bkz. *OM*, c. III, s. 7; *SMAİ*, no. 157; *Uğur*, s. 92).

Kavâidü'l-ahkâm fi islâhi'l-enâm, İbn Abdüsselam, İzzeddin Abdülaziz b. Abdüsselam b. Abdüsselam (H. 577-660), Süleymaniye Ktp. Karaçelebizâde No. 87, Laleli No. 778 (Eser Arapçadır. bkz. *SMAİ*, no. 156).

Kavâninü'l-vüzerâ, Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (H. 364-450), İ.Ü. Ktp. Ay. No. 1156, 6377 (Mecmuada olup, ilk kitabın adı *Âdâbü'l-vüzerâ* ve ikinci kitabın adı *Âdâbü'l-mülûk*'tur.); Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 3690/1, Hâlet Ef. No. 765/1 (Arapça olan bu eser, vezirler ve görevlerine ait konuları ihtiva eder. bkz. *SMAİ*, no. 103).

- Kavlü's-sedid fi usûli nizâmi'l-cedid*, Birgivi Mehmed b. Ali, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 1995 (Eser Türkçe olup, H. 1216'da Sultan III. Selim devrinde yazılmıştır, Levend, s. 192).
- Kelile ve Dimne tercümesi*, İbnü'l-Mukaffa, Ebu Muhammed Abdullah b. el-Mukaffa (H. 105-142), Süleymaniye Ktp. Ayasofya Ktp. 4095/3, 4213, 4214. Basmaları: Beyrut, 1882, 1902; Mısır, H. 1251, Bulak Matbaası, 1938; Musul, 1867 (Nuşirevan zamanında Tabib Burzöe tarafından Hindistan'dan getirilip, Pehlevîceye tercüme edilmiş olan *Pançatantra*'nın Pehlevî dilinden Arapçaya tercümesidir. *Pançatantra*, bir politika ve devlet idaresi kitabı olup, tertipçi fikirlerini masallar içinde sunmaktadır. Devlet idaresi ve ahlâk üzerine hakimâne düsturlar, eski Hind'de, en çok Kautiliya adına bağlanır ve *Pançatantra* yazarı da onu anmaktadır. Bu tercüme, yalnız *Pançatantra*'nın tercümesinden ibaret olmayıp, başında bir de Tabib Burzöe'nin hayatını anlatan ve onun talebi üzerine Nuşirevan'ın Veziri Büzürçmihir tarafından kaleme alınmış olan bir bâb vardır. bkz. Ahmet Ateş, "İbnü'l-Mukaffa", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. V/2, s. 864,868).
- Kemâlû'l-kıyâse fi keşfi's-siyâse*, İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (H. 1287-1378), İ.Ü. Ktp. T. No. 2479, (Eser Türkçe olup, H. 1323'de yazılmıştır. bkz. *SMAİ*, no. 73).
- Keşfü'l-esrâr ve zehâiri'l-ibrâr*, Yusuf b. Abdülcemil, Nuruosmaniye Ktp. No. 2527 (Aristo'nun *Sirrû'l-esrân*'nın tercümelerindedir. 10 makaleye ayrılmaktadır. bkz. *SMAİ*, no. 151; Levend, s. 176, n 6).
- Keşfü'l-estâr an-Surri'l-esrâr*, Hamid; (mtc.), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6957 (Aristo'nun İskender için yazdığı ve Arapçaya tercümesinde *Sirrû'l-esrâr* olarak tanınan eserin Türkçeye tercümesidir. bkz. Levend, s. 176, n 6).
- Keşfü'l-memâlik ve beyâni't-turuk ve'l-mesâlik*, Halil b. Şahin ez-Zahirî Garşeddin (ölm. H. 872), TSMK. A. 2990, A. 3008. (Siyaset ve idareye ait Arapça bir eserdir).
- Koçi Bey Risâlesi*, Koçi Bey, Görüceli Mustafa (ölm. H. 1060), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 39, 413, 2712, 6927, 6930, 6945, 6949; T. No. 3137; Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 2067/4, 2237, Hamidiye No. 1469/1. Basmaları: İstanbul, H. 1284, 1303, 1327 (H. 1050 yıllarında yazılıp, IV. Murad'a veya Sultan İbrahim'e sunulmuştur. Müellif, bu eserini müşahadelerinden ve okuduğu kaynaklardan hareketle yazdığını söylemektedir. O devirde Osmanlı Devleti çeşitli iç buhranlarla sarsılmış ve kurumları bozulmuştur. Bu durum üzerine Koçi Bey saraya çağrılmış ve bunlara çözüm bulunması istenmiştir. Bunun üzerine Koçi Bey, bu risaleyi kaleme almıştır. Müellif, işe Kanûni ile başlar. Eserinde saraydaki kadın entrikalarından bahsetmez ve eserini sunarken, katledilmesi korkusuyla çok dikkatli ve tedbirli davranır. Sultana yapılması gerekeni izah ederken onun nabzına göre şerbet vermeyi de unutmaz. Mesela, Sultan İbrahim efsuna ve nefese çok inandığından, ona, okunmuş ekmek tavsiye eder. Eserin I. bölümü 22, II. bölümü 19 ayrı konuyu kapsar, en son elçilerin kabul suretini verir. bkz. *SMAİ*, no. 41; Uğur, s. 83).
- Lâyha*, Resmî Ahmed Efendi (H. 1112-1197), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6930 (v. 194-230); TSMK. H. 375 (Müellif bu eserini, Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın III. Mus-

tafa zamanındaki ilk sadareti sıralarında yazmış ve ona takdim etmiştir. Muhsinzâde'nin ilk sadareti Gürcistan, Mısır ve Hicaz'da çeşitli karışıklıkların çıktığı bir döneme tesadüf etmiştir. Bunlardan başka Rusya ile muharebe taraftarları da artmış olduğundan tüm bu haller, Paşayı son derece sıkışmış ve işin içinden çıkamayacak bir duruma getirmişti: İşte bu duruma üzerine elçilikleriyle devlet siyasetinde vazife görmüş uyanık fikirli ve ileri görüşlü bir zat olan Resmî Ahmed Efendi, hem harb taraftarlarına kendi tecrübelerini aktarmak, hem de Sadrazam'a çeşitli tavsiyelerde bulunmak için bu lâyhayı kaleme almıştır. bkz. *SMAİ*, no. 162; Uzunçarşılı, IV/2, s. 401).

Lâyiha-i İttihâdiye, Pertev Paşa, Darıcalı (ölm. H. 1253), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6993 (Müellif eserinde; Ehl-i İslâm'ın bir süredir meydana gelen taksiratlarından dolayı tüm etraf ve eknafının keferenin istilasına uğradığını belirtmektedir. Pertev Paşa, Müslümanların keferayı daima düşman bilip hilelerine aldanmayarak gaza ve cihâda hazır olmaları, din yolunda rahat ve huzuru terk ile çalışmaları lazımken gafletlerinden dolayı bu hususların cümlesinde noksanlık gösterdiklerini ve bu yüzden Kırım ve Kazan'ın Ruslar, Hindistan'ın İngilizler, Telemsan'ın da İspanyollar eline geçtiğini anlatmakta ve devamlı uyanık bulunulmasını tavsiye etmektedir. bkz. Levend, s. 193).

Letâifü'l-efkâr fi keşfi'l-esrâr, Kadı Hüseyin b. Hasan, İ.Ü. Ktp. Ay. No. 1123, 5912; Süleymaniye Ktp. Reisülkütub No. 698 (Eser Arapça olup, H. 936'da yazılmış, Kanûnî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. Beş bâb olan bu eserin ikinci bâbı siyasetle ilgilidir. bkz. *OM*, c. I, s. 225; *SMAİ*, no. 102).

Lütü't-tedbir, İskafi, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hatib (öl. H. 421), Süleymaniye Ktp. Reisülkütub No. 1005; TSMK. A. 2633 (Arapça olan eser, siyaset-i mülûka dairidir. bkz. *SMAİ*, no. 110).

Mahâsinü'l-edeb, Mustafa Âli, Gelibolulu (ölm. H. 1008), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2547 (v. 102'den itibaren), 2686, 3415, 6964, 6965; Nuruosmaniye Ktp. No. 3668, 4224; TSMK. R. 418. (Cahız'ın *Minhâcü's-sülûk ilâ âdâbi sohbeti'l-mülûk* adlı Arapça eserinin Türkçeye tercümesi olup, padişahlarda bulunması gereken haller ile padişahın hizmetinde olanlara düşen görevlerden bahsetmektedir. 15 fasla ayrılan bu eser, Kandiye fâtihi Damad İbrahim Paşaya ithaf olunmuştur. bkz. *OM*, c. III, s. 91; Levend, s. 177).

Miftâhü'l-iber, Subhi Abdüllatif Paşa (ölm. H. 1302). Basmaları: İstanbul, Takvimhâne-i Âmire Matbaası, H. 1276 (İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı Arapça eserinin ikinci cildinin Türkçeye tercümesidir. bkz. *OM*, c. III, s. 81; *SMAİ*, no. 65).

Miftâhü's-sa'âde, Bolevî, İsmail Hakkı b. Mehmed, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar No. 2058 (Eser Türkçedir. bkz. *SMAİ*, no. 167).

Minhâcü's-sülûk fi sîreti'l-mülûk, Togan Şeyhü'l-Eşrefi, Muhammed b. Abdullahü'l-Muhammed (ölm. H. 875), Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2905 (Arapça olan bu eser, H. 875'de Mekke'de yazılmıştır. bkz. *SMAİ*, no. 118; Levend, s. 180).

Minhâcü'l-umerâ fi ahvâli selâtin ve'l-vüzerâ, Ebu Adem Dede Hatem, Akovalızâde (ölm. H. 1168), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 1997 (Türkçe olan bu eser, bir mukaddime, 3 fasıl ve bir hâtmeden ibarettir. Genel nitelikte bir kitap olup, padişah, vezir ve harp hallerini anlatmaktadır. bkz. Uğur, s. 91).

- Minhâcü'l-vüzerâ ve sirâci'l-umerâ*, Ceylî, Ahmed b. Muhammed, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2907 (Arapça olan bu eser, H. 729'da Tebriz'de yazılmıştır. bkz. SMAİ, no. 120; Levend, s. 179).
- Mirâcü'l-ayâle ve minhâci'l-adâle*, Âşık Çelebi, Mehmed; (mtc.), TSMK. R. 1610 (Eser Hanbelî fukahâsından İbn Teymiyye'nin (öl. H. 728) *es-Siyasetü's-şer'iyye fi islâhi'r-ra'î ve'r-ra'iyye* adlı eserinden genişletilerek tercüme edilmiş ve Sultan II. Selim'e takdim edilmiştir. Ahlâk ve siyaset-i askeriyeden bahseder, 40 bâba ayrılmıştır. bkz. OM, c. II, s. 307; SMAİ, no. 55; Karatay, TY, c. I, s. 493; Levend, s. 179, n 23).
- Mirâtü'l-mülûk*, Amasî, Ahmed b. Hüsameddin (ölm. H. 1033), Süleymaniye Ktp. Aşir Ef. No. 319, Esad Ef. No. 1890 (Türkçe olan bu eser, iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısmı ahlâk ve siyasetten, ikinci kısmı ise mev'izeden bahseder, Sultan II. Bayezid'e takdim edilmiştir. Eseri genel siyasetnâmeler arasında sayabiliriz. bkz. OM, I, 263; c. II, s. 26; Levend, s. 186; Uğur, s. 80).
- Mirâtü'n-nizâm fi devleti'l-fihâm*, Nailî Seyyid Mehmed, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2738 (Türkçe olan bu eser, II. Mahmud zamanında yazılmıştır. bkz. SMAİ, no. 28; Levend, s. 188).
- Mirâtü'l-umûr fi tercemet-i nesâyih-i Eflatun*, Muhammed b. Pir Muhammed, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2901, Reisülküttab No. 1002/2 (Arapça olan bu eser, Eflatun'dan yapılan tercümelerden biridir. bkz. SMAİ, no. 121; Levend, s. 174, n 5).
- Mizânü'l-hakk fi ihtiyâri'l-ehâkk*, Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah (ölm. H. 1067), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 2730; İ.Ü. Ktp. Ty. No. 1741, 1819, T. No. 2864/1, 2885, 3134/2, 3677/2; Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba No. 444/4, Fatih No. 5335/2; Mihrişah Sultan No. 440/2 (Bu kütüphanede 26 nüshası daha mevcuttur). Basmaları: İstanbul: Tasvir-i Efkâr Matbaası, H. 1280; Ali Rıza Efendi Matbaası, H. 1286; Matbaa-i Ebuzziya, H. 1306 (Türkçe olan bu eser H. 1067'de, devrinin şiddetli münakaşalara konu olan bir takım meseleleri (Teganni, raks, tütün içmek, kahve içmek, Şeyh Muhyiddin Arabî hakkındaki ihtilaf bahsi vd.) hakkında, müsbet fikirler ileri sürerek bunların mahiyetini ortaya koymak ve kuru kavgaları önlemek için yazılmıştır. Eser, bir mukaddimeden sonra devrinin çeşitli münakaşalarını 21 bahiste toplamıştır. Kitap, bir hâtıme ve vasiyetler bölümü ile sona ermektedir. bkz. Gökyay, s. 24-25).
- Mizânü'l-mülûk ve't-tevâif*, Cafer b. İshak, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1907 (Eser Farsçadır. bkz. SMAİ, no. 22).
- Muhtasar fi's-siyâse ve umûri's-saltana*, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1921, Arapça. *Mukaddime-i İbn Haldun tercümesi*, Pîrîzâde Sahib Efendi (H. 1085-1162); (mtc.), Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. No. 4830, Hamidiye No. 926, Pertev Paşa No. 477. Basmaları: İstanbul: Matbaa-i Âmire, H. 1275, 1277; Mısır: Bulak Matbaası, H. 1274 (İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı Arapça eserinin, ilk iki cildinin Türkçe tercümesi olup, Ahmed Cevdet Paşa tarafından neşredilmiştir. bkz. SMAİ, no. 67).
- Mukaddime-i İbn Haldun'un fasl-ı sâdisinin tercümesi*, Ahmed Cevdet Paşa (H. 1238-1311); (mtc.). Basmaları: İstahbul: Takvimhane-i Âmire Matbaası, H.

1277 (İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı Arapça eserinden yapılmış kısmı bir tercümedir. bkz. *SMAİ*, no. 65).

Muzaffernâme, TSMK. EH. 1339 (Büzürcmihir'in Nuşirevan için yazdığı nasihatnâmenin Türkçeye mensur ve manzum şekilde tercümesidir. bkz. Karatay, *TY*, c. I, s. 508; Levend, s. 182, n 50).

(*Kitâb-ı Müstetâb*, Süleymaniye Ktp. Fatih No. 3514, Hamidiye No. 983 (Müellifi belli olmayan bu eser, H. 1030'lu yıllarda yazılmış olup, Sultan II. Osman'a sunulmuştur. Eser kısa bir giriş ile 12 bölüm ve bir zeylden oluşmaktadır. Eser, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devlet ve toplum düzeninde başlamış çöküntüyü köklerine inerek ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki "tagayyur ve fesad"ın ilk belirtilerini Kanûnî devrinde bulan yazar, asıl bozuklukların III. Murad zamanında başladığına işaret etmektedir. Olayları toplumsal yönden de eleştiriye tâbi tutan yazar, yükseliş devrindeki müesseselerin, yani başlıca mutlak ve merkezîyetçi padişah otoritesinin, kul sisteminin, tımarlı sipahi ordusunun ve kanun düzeninin ihyası neticesinde durumun düzelebileceğini savunmaktadır. bkz. Yücel, XX vd).

Nâmusü'l-akvâm li-sa'âdeti'l-ümem, Ömer Lütfi Bey. Basmaları: Trabzon: Serasi Matbaası, H. 1320 (Eser Türkçe olup, *Tatbikü'd-diyâneti'l-İslâmiyye ile'n-nevâmisü'l-medeniyye* adlı eserin genişletilmiş tercümesidir. bkz. *SMAİ*, s. 49).

Nasihü'l-mülûk, TSMK. MR. 927 (Farsça ve anonim olan bu küçük risale hükümdarlar için bazı nasihatleri hâvidir. bkz. Karatay, *FY*, s. 84,85).

(*Risâle-i Nasihât-ı fahrü'l-vüzerâ*, Abdullah-ı Ensari (H. 396-481), İ.Ü. Ktp. Fy. No. 852, Farsça.

Nasihât-ı Sultan Murad, TSMK. R. 407 (Osmanlı Sultanı II. Murad'ın, oğlu Fatih Sultan Mehmed'e nasihatı hâvi eseridir. bkz. Karatay, *TY*, c. I, s. 487; Levend, s. 184).

Nasihâtü'l-mülûk, Abdurrahman Yusrî, Kebirizâde, Nuruosmaniye Ktp. No. 4346 (Türkçe olan eser, I. Mustafa zamanında yazılmıştır. bkz. Levend, s. 186, n 79).

Nasihâtü'l-mülûk, Abdülcelil b. Molla Cemil, Süleymaniye Ktp. Fatih No. 3479 (Eser Türkçe olup, H. 1137'de yazılmıştır. bkz. *SMAİ*, no. 67).

Nasihâtü'l-mülûk, Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (H. 450-505), Süleymaniye Ktp. Aşir Ef. No. 416/8, Ayasofya No. 2879 (*Sîretü'l-mülûk* olarak), 2909 (*Nesayihü'l-mülûk* olarak) (Bu kütüphanede 7 nüshası daha mevcuttur). (Farsça olan bu eser, Sultan Sencer'in emriyle müellif tarafından kaleme alınmıştır. Gazâlî, hükümdarın huzurunda geçen kelimahisleriyle ilgili konuşmalar ve tartışmalardan bahsetmektedir. Ayrıca eserde, Sultan Sencer'e nasihat verdiği bir bölüm de vardır. Müellif eserine eski İran ve Batı'da Yunan geçmişinden o kadar örnekler alır ve bunları öyle bir İslâmî şekle sokar ki ilk bakışta her birinin, tam birer müslüman siyâset adamı olduğu kanısına varırız. Her konu veya her fikir, âyet ve hadislerle takviye edilir. İslâm tarihinde bulunan Hz. Ömer, Hz. Ali, Ömer b. Abdülâziz, Halife Mansur, Abdullah Tahir, Fazl b. Sehl ve Lokman Hekim gibi meşhur kişilerden örnekler verilir. bkz. Levend, s. 182; Uğur, s. 95).

- Nasihâtü'l-mülûk*, Nergisî Mehmed Bosnavî (ölm. H. 1044), Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1912, Türkçe.
- Nasihâtü'l-mülûk*, Osmanzâde Taib Ahmed (ölm. H. 1136), Süleymaniye Ktp. Hamidiye No. 229/3, Türkçe.
- Nasihâtü'l-mülûk*, Tebrizî, Derviş Mustafa b. Hasan, TSMK. EH. 1322 (Farsça olup hükümdarların ahlâkına dair mensur bir eserdir. bkz. Karatay, *FY*, s. 82).
- Nasihâtü'l-mülûk*, Nuruosmaniye Ktp. No. 2385 (Yazarı bilinmeyen bu eser, II. Mustafa zamanında yazılmış olup, H. 1109 tarihinde yapılan barış gereğince vâki olan tagayyürat ve hâlel ü zelev ile küffar istilasına bais sebeplerden bahseder. bkz. Levend, s. 191).
- Nasihâtü'l-mülûk li'l-Gazâlî tercümesi*, Süleymaniye Ktp. Hamidiye No. 708 (Gazâlî'nin *Nasihâtü'l-mülûk* adlı Farsça eserinin Arapça'ya tercümesidir).
- Nasihâtü'l-mülûk terğiben li-hüsni's-sülûk*, Sarı Abdullah Efendi (ölm. H. 1071), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 3901; İ.Ü. Ktp. Ty. No. 1219, 1570, 2715, 6933, 6934, 6960, 9625; Nuruosmaniye Ktp. No. 2638; Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1910, Halet Ef. No. 299/1, Hkm. No. 679, Pertev Paşa. No. 339; TSMK. EH. 1323, MR. 923 (Türkçe olan bu eser, H. 1059'da yazılmış olup, Sultan IV. Mehmed'e takdim edilmiştir. Eser, bir mukaddime, iki bâb ve bir sonuçtan ibarettir. Her bâb da iki fasla ayrılmıştır. Peygamberimizin hayatı, Hulefâ-i Râşidîn ve daha sonraki sultanlar ile başlar. 12 imam ve mezheb imamlarını anlatır. Şeyhleri sayar ve padişaha ihtiyacı ve ona lazım olanları ve uyması icabeden kuralları dolaylı olarak sayar, vezirin önemi ve şartlarını verir. bkz. *OM*, c. I, s. 101; *SMAİ*, no. 64; Levend, s. 186; Uğur, s. 88-89).
- Nasihâtü's-selâtin*, Mustafa Âli, Gelibolulu (ölm. H. 1008), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 4098 (v. 163b-201b); Süleymaniye Ktp. Fatih No. 3522, Hüsrev Paşa No. 311 (mlf. nüshası), Yeni Cami No. 1014; TSMK. R. 406 (Abdurrahman Şirazî'nin eserinin genişletilmiş tercümesidir. Halep'te H. 989'da yazılmıştır. Kitap, bir mukaddime, dört bâb ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Mukaddime ve I. bâbda padişahların yapmakla yükümlü olduğu işler, II. bâbda kanundışı meydana gelen devrimler, III. bâbda yakışsız bazı hallerden cumhurun aczi anlatılmaktadır. IV. bâbda ise müellif kendinden bahsetmekte ve bazı faydalı nasihatler vermektedir. bkz. *OM*, c. III, s. 91; *SMAİ*, no. 63; Levend, s. 185).
- Nasihâtü'l-vüzerâ*, Abdullah, Camiü'l-Ezher Şeyhi, İ.Ü. Ktp. Ay. No. 3133 (Arapça olan bu eser, Hekimoğlu Ali Paşa nâmına H. 1145'te yazılmıştır, Bursa'da eser *Behçetü'l-vüzerâ* olarak görülmektedir. bkz. *SMAİ*, no. 138).
- Nasihâtü'l-vüzerâ*, Nahifi Süleyman b. Abdurrahman (ölm. H. 1151), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 3219; Süleymaniye Ktp. Hamidiye No. 252/7 (Müellif eserinde vezirin birinci görevi olarak, Mekke ve Medine halkına her yıl Mısır'dan giden erzakların yerine varıp varmadığını denetlemeyi saymaktadır. Değinen diğer konular ise rüşvet, yol emniyeti, anarşi, bid'at, narh, sikke, asker ve halkın dört sınıfıdır. Müellif, Lütî Paşadan da yararlanmıştı. bkz. *OM*, c. II, s. 455; Levend, s. 187; s. Uğur 86).
- Nasihâtü'l-vüzerâ tercümesi*, Mehmed Hasib; (mtc.), TSMK. H. 382 (Mâverdî'nin Arapça yazdığı *Kavânînü'l-vüzerâ* adlı eserinin H. 1127'de Mısır Valisi bu-

- lunan Abdi Paşa namına yapılmış tercümesidir. bkz. Karatay, *TY*, c. I, s. 504-505; Levend, s. 178, n 16).
- Nasihâtnâme*, Abdullah-ı Ensarî (H. 396-481), Süleymaniye Ktp. Laleli No. 3733/19, Türkçe.
- Nasihâtnâme*, Azmizâde Pir Mehmed b. Pir Mehmed (ölm. H. 990), Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa No. 654/11, Türkçe.
- Nasihâtnâme*, Bursevî Mehmed Dede, Süleymaniye Ktp. Nâfiz Paşa No. 406, Türkçe.
- Nasihâtnâme*, Giridli el-Hac Ahmed, TSMK. H. 393 (Mısır kadılığında bulunmuş olan yazar, siyaset-i şer'iyeye ait nasihatler vermektedir. bkz. Karatay, *TY*, c. I, s. 507).
- Nasihâtnâme*, Sinan Paşa, Sinaneddin Yusuf b. Hızır Bey (ölm. H. 891), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 1541, 2261; Süleymaniye Ktp. Fatih No. 2784, Hkm. No. 680; TSMK. K. 1022, R. 405 (Hoca Paşa diye meşhur olan müellifin, ahlâkî kitabı olup, Türkçe'dir. bkz. Karatay, *TY*, c. I, s. 487,488).
- Nasihâtnâme*, Abdurrahman Yusrî, Kebirizâde, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2669, 6935 (*Nesâyih-i Kebirizâde* olarak) (Eser Türkçe olup, H. 1115'te yazılmıştır. Ahlâkî nasihatleri içerir).
- Nasihâtnâme-i Aristotalis*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa No. 2842/8 (Aristo'dan yapılmış Farsça bir tercümedir).
- Nazmü's-sülûk fi siyâseti'l-mülûk*, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1913/1 (Eser Arapçadır. bkz. Levend, s. 181).
- Necâtü'l-ümme fi ta'ati'l-e'imme*, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1856 (Eser Arapçadır. bkz. Levend, s. 181).
- Nef'ül-gazir fi salahi's-sultân ve'l-vezir*, Demenhurî, Ahmed b. Abdülmuin b. Yusuf (ölm. H. 1192), Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1914, Pertev Paşa No. 246/2mü. (Eser Arapçadır. bkz. *SMAİ*, no. 160; Levend, s. 181).
- Nehcü's-sülûk fi siyâseti'l-mülûk*, Sühreverdi, Ebu'n-Necib Abdurrahman b. Nasr (ölm. H. 563), İ.Ü. Ktp. Ay. No. 2318, 6104, Ty. No. 230 (v. 134'den); Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2846, 2860, Damad İbrahim Paşa No. 926; TSMK. A. 3014. Basmaları: İstanbul: Ali Rıza Efendi Matbaası, H. 1286; Mısır: Bulak Matbaası, H. 1257; Matbaa-i Zahire, H. 1326 (Arapça olan bu eser, müellif ile aralarında baba-oğul gibi saygı ve sevgi ilişkisi kurulmuş olan Selahaddin Eyyubî'ye takdim edilmiştir. Müellif, kitabında ülkeyi ve halkı idare etmenin usûl ve âdâbı, memleketin ileri gelenlerinin sahip olması gereken bilgi ve ülke yönetimi hakkında bilinmesi gereken önemli esaslar; askerliğe, vergi ve ganimete, orduya, cihada, övülmüş huylar ile yerilmiş huylara, memleket idaresinde meşveretin değerli bir prensip olduğuna, düşmanlara karşı sabrın üstünlüğüne, ordu sevk ve idaresinin esaslarına ait bilgiler... üzerinde durmaktadır. Sühreverdi bu konuları işlerken ayrıca kuvvetlendirici olarak; kıymetli öğütler, büyük sözleri, olaylar ve şiirler kullanmıştır. Bahsettiği bütün bu hususları da 20 bölümde toplamış, her bölümde özlü hikâyeler, tesirli mev'izeler, değerli büyük ince anlamlı sözler ortaya koymuştur. bkz. *SMAİ*, no. 13; Hüseyin Algül, *Nehcü's-Sülûk fi Siyâseti'l-Mülûk Meliklerin ve Ülkelerin İdaresinde Tutulacak Yol ve Yöntem*, İstanbul, 1974, s. 19; Levend, s. 178).

Nehcü's-sülûk fi siyâseti'l-mülûk tercümesi, Nahîfî, Mehmed Keşanî (ölm. H. 1203); (mtc.), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 3905; İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6930, 6992 (mtc. hattı), 9615 (Bu kütüphanede 10 nüshası daha mevcuttur.); Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1909, İzmirli İ. Hakkı No. 1436, Mihrişah Sultan No. 280, Pertevniyal No. 786, 787, Rşd. No. 645; Basmaları: İstanbul, Ali Rıza Efendi Matbaası, H. 1286; Mısır: Bulak Matbaası, H. 1257, 1272 (Sühreverdi'nin Arapça telif ettiği *Nehcü's-sülûk fi siyâseti'l-mülûk* adlı eserinin Türkçeye tercümesidir. Sultan I. Abdülhamid'e sunulmuş olup, H. 1191'de yazılmıştır. Mütercim, kitabın kendisinden önce, Yavuz Sultan Selim devrinde Abdurrahman Efendi vasıtası ile padişaha ulaştırıldığını ve Yavuz'un da kitabı çoğu zaman tetkik ettiğini belirtmekte ve ayrıca Naima ve diğer bazı yazarların da kitapla ilgilendiklerini, fakat kelime kelime Türkçeye çevirinin kendisine nasib olduğuna değinmektedir. Kitabın çevirisi oldukça başarılıdır. Kitabın aslında yer alan, şiir ve duaların metni aynen alınmış, bunlardan çoğunun tercümesi de altında verilmiştir. Mütercimin yaşadığı devirde anlayıp kavranılması müşkül bazı şiir ve duaların sadece metni verilmiş, çevirisi yapılmamıştır. bkz. *OM*, c. II, s. 456; *SMAİ*, no. 36; *Algül*, s. 10 vd. ; *Levend*, s. 179, n 18).

Nehcü's-sülûk fi siyâseti'l-mülûk tercümesi, TSMK. H. 366 (Mütercimi bilinmeyen bu eser, Selahaddin Eyyubi devri âlimlerinden Sühreverdi'nin aynı adlı siyaset-i mülûk hakkındaki risalesinin tercümesidir. Eser 20 bâb üzere tertip edilmiş olup Sultan I. Abdülhamid'e takdim edilmiştir, Karatay, *TY*, c. I, s. 510; *Levend*, s. 178, n 18).

(*Risâletü'n-*) *Nesâyih bi-Abdullah-ı Ensârî tercümesi*, Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa No. 677 (Abdullah Ensârî'nin nasihâtlerinden yapılmış Türkçe bir tercüme olup, mütercimi belli değildir).

Nesâyihü'l-mülûk, Abdülmecid Sivasî, Şeyhi (ölm. H. 1049), Süleymaniye Ktp. Laleli No. 1613 (Türkçe olan bu kitap, H. 1013 yılında Sultan I. Ahmed adına yazılmıştır. bkz. *Levend*, s. 186).

Nesâyihü'l-mülûk, Cafer İyani Bey (ölm. H. 1014), İ.Ü. Ktp. T. No. 3560/2 (Müellif, Peç ve Temeşvar'da defterdarlık ve tezkirecilik de yapmıştır. Eser Türkçedir. bkz. *OM*, c. III, s. 41).

Nesâyih-i mülûk, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 1384, 1845 (Gazâlî'nin *Nasihâtü'l-mülûk* adlı Farsça eserinin Türkçe tercümesidir).

Nesâyih-i mülûk tercümesi, Ürgübî, Seyyid Mehmed Lütîfî; (mtc.), Süleymaniye Ktp. Hüsvrev Paşa No. 294 (Gazâlî'nin *Nasihâtü'l-mülûk* adlı Farsça eserinin Türkçe tercümelerinden biri olup, Mehmed Hüsvrev Paşa adına H. 1266'da tercüme edilmiştir. bkz. *Levend*, s. 182, n 48).

Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-umerâ, Defterdar Mehmed Paşa (ölm. H. 1129), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2733 (*Risâle fi nizâmü'd-devlet* olarak), 9706; Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1830, 1854, Hacı Mahmud Ef. No. 4859/1, Halet Ef. No. 354, Hafid Ef. No. 239 (Müellif bu risaleyi, Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminin başında, çevresinde gördüklerini eleştirmek ve bunlara çözüm yolları bulabilmek için kaleme almıştır. Kendi zamanının şartlarını hemen hemen 200 yıl öncesiyle karşılaştırmıştır. İleri sürdüğü öğütler devlette suistimal veya fesat saydığı şeyleri anlatmaktadır. Devlet yönetiminde görev alacaklarda

zekâ, bilgi, namuskârlık ve tecrübenin temel nitelikler olduğunu belirtmektedir. Paşanın kafasında daima Kanûnî Sultan Süleyman'ın muhteşem zamanı vardır. Bu dönemi, sonraki dönemlerle yaptığı karşılaştırmada bir ölçü olarak kullanmıştır. Eser 9 bâb üzerine tesis edilmiş olup, bu bâblarda; sadrazamların ahlâkı ve görevleri, makam sahiplerinin halleri ve rüşvetin zararları, defterdarlar ve hazineyle ilgili işler, yeniçeriler, reaya, seraskerlere düşen görevler, hasislik ve cömertlik, sâdik dost, çekiştirmenin kötülüğü, timar ve zeamet konularına yer verilmiştir. bkz. *OM*, c. III, s. 52; *SMAİ*, s. 44; H. Ragıp Uğural, *Devlet Adamlarına Öğütler, Osmanlılarda Devlet Düzeni*, İstanbul, 1990, s. VIII-IX; Levend, s. 187).

Neticetü's-sülûk fî siyâseti'l-mülûk, Şirazî, Alâî b. Muhibbî (ölm. H. 947), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6943; Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa No. 313, Lala İsmail No. 245, Pertevniyal No. 423, 1011; TSMK. B. 187, MR. 929, A. 3097 (Ahlâk ve âdâb-ı mülûka dair olan bu eser, Gazâlî'nin *Nasihâtü'l-mülûk* adlı eserinin Türkçe tercümelerinden biridir. Sultan II. Selim'e, şehzadelüğünde takdim edilmiştir. bkz. Karatay, *TY*, c. I, s. 495-496; Levend, s. 187).

Nizâm-ı atik fî bahri'l-amik, Ömer Faik, İ.Ü. Ktp. T. No. 2836 (Türkçe olan bu eser, H. 1219'da yazılmıştır. bkz. *OM*, c. III, s. 107; *SMAİ*, no. 76; Levend, s. 188).

Nizâm-ı devlet şerhi, Abdullah, Budinli, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1865 (Yazar, IV. Mehmed zamanında Budin Macarların eline geçtikten sonra buradan hicret etmiş ve küffarın İslâm üzerine galebesini görüp, bir risale yazmak istemiştir. Eser bir mukaddime, yedi bâb ve bir hâtimeden mürekkeptir. Erdeşir-Babek, Büzürcmihr, Hz. Ömer'den örnekler verir. Padişahların vasıflarını sayarak, âlimlerin padişahları ikâzını ister. bkz. Levend, s. 191; Uğur, s. 87).

Nizâm-ı devlete dâir risâle, İ.Ü. Ktp. T. No. 2559, Türkçe.

Nizâm-ı devlete dâir risâle, İ.Ü. Ktp. T. No. 2905, Türkçe.

Nizâmü'l-mülk tercümesi, Ebu'l-fazl Mustafa, İstanbullu; (mtc.) İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6952 (Nizamülmülk'ün *Siyâsetnâme* adlı eserinin Türkçeye tercümesidir. bkz. Levend, s. 182, n 47).

Nizâm ve kavânîn-i atika ve ahlâk-ı ricâl-i devlet, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 302, Türkçe.

Nushü'l-hükkâm fî sebebi'n-nizâm, İlmî, Kadızâde Küçük Muhammed İlmî Efendi (ölm. H. 1045), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6966, 7000; Süleymaniye Ktp. Aşır Ef. No. 327, Hüsrev Paşa No. 308, 309, Reisülküttab No. 923 (İbn Teymiye'nin *es-Siyâsetü's-şer'iyye* adlı eserinin tercümesidir. Yazar adaletin kurulmasıyla "nizam ü intizam ve emn ü eman"ın sağlanmasından bahsediyor. Eserini I. Ahmed zamanında yazıp, Sultan Murad'a sunmuştur. bkz. *OM*, c. I, s. 153; *SMAİ*, no. 161; Levend, s. 179, n 23).

Nusreti'l-hamid ilâ siyâseti'l-âbid terceme-i sülûkü'l-mâlik fî tedbiri memâlik, Nusret Paşa; (mtc.). Basmaları: İstanbul, H. 1296, Lito. (İbn Ebi'r-Rebi'nin *Sülûkü'l-mâlik fî tedbir-i memâlik* adlı Arapça eserinin Türkçeye tercümesidir. bkz. *SMAİ*, no. 3; Levend, s. 177, n 7).

Pendnâme-i Emir Keykavus b. İskender, Varrak, Ebu Ali el-Hasan b. İbrahim b. Ebu Bekr, Süleymaniye Ktp. Fatih No. 5297/2 (Farsça olan bu kitap, H. 625'te yazılmıştır).

- Ravzatü'l-hikem fi ahlâki'l-ümem*, Edib Mehmed Emin b. Ali (ölm. H. 1216), Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1860 (Türkçe olan bu eser, H. 1209'da yazılmış olup, 15 makale ve bir hâtimeden oluşmaktadır. bkz. *Ahlak Kitaplarımız*, s. 24; Levend, s. 188).
- Ravzatü'l-mülûk*, el-Hucandî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, TSMK. A. 1511 (H. 755'de yazılmış ahlâk ve siyasyata dair Arapça bir eserdir. bkz. Karatay, AY, c. III, s. 723).
- Rebî'ü'l-mülûk ve âdâbu sülûki'l-mülûk*, Pertevi Ali Efendi (ölm. H. 1076), Nuruosmaniye Ktp. No. 2385 (II. Osman nâmına yazılan eser, ahlâk ve siyasetten bahseder. iki bâb üzere tertip edilmiştir. I. bâb, selatin-i âlişâna terbiye-i ayan ve riyaset-i erkânda ehemm olan kavaid ve kavanin; II. bâb, melaz-ı zaman-ı südde-i seniyye-i gerdun-cenablarına riayeti elzem olan âdâb ve ayin beyanındadır. bkz. OM, c. I, s. 112; SMAİ, no. 53; Levend, s. 186).
- Rümüzü'l-künûz*, İbn İsa Saruhanî, Akhisarî (ölm. H. 967), Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Ef. No. 915, Esad Ef. No. 1986/2, Fatih No. 3452 (Bu kütüphanede 5 nüshası daha mevcuttur). (Türkçe olan bu eser, padişah ve vezirlerle nasihatler vermektedir. Bu arada şehzadelere, lâlâlara, müftilere, kazasker ve kadınlara, beylerbeyi ve sancakbeylerine, bende ve şeyhlere de atıfta bulunmaktadır. bkz. Levend, s. 185).
- Sevânihü'l-levâyih*, Mehmed Emin Behiç (ölm. H. 1224), TSMK. H. 370 (III. Selim'e takdim edilmiş lâyhâlardır. Devletin eski kanunlarının yenilenmesini, askerî ıslahat, sınaî ve ziraî kalkınma vs. nin icrasına dair tavsiyeleri hâvidir. bkz. Karatay, TY, c. I, s. 511; Levend, s. 192).
- Seyfü'l-izze ilâ hazreti sâhibi'd-devlet*, Abdullah Halim Efendi, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1895/3, 2292 (Eser Türkçedir. bkz. SMAİ, no. 158).
- Seyfü'l-mülûk ve'l-hükkâm*, Kafiyeci, Ebu Abdullah Muhammed (H. 788-879), Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2882mü. , Şehid Ali Paşa No. 1353/2 (Eser Arapça'dır. bkz. OM, c. II, s. 6; SMAİ, no. 124; Levend, s. 180).
- Sırrü'l-esrâr*, Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa No. 303 (Aristo'nun İskender'e hitap eden ve türlü nasihatler veren eserinin Arapça tercümesi olup, H. 995'te yazılmıştır).
- Sırrü'l-esrâr tercümesi*, Yahya b. el-Bitrik; (mtc.), Süleymaniye Ktp. Halet Ef. No. 764/1 (Aristo'nun, Arapça *Sırrü'l-esrâr* adıyla tanınan ve devletle ilgili düşüncelerinin yer aldığı eserinin Türkçe tercümesidir).
- Sirâcü'l-mülûk*, Tartuşî, Ebu Bekir Muhammed b. Velid (H. 451-520), İ.Ü. Ktp. Ay. No. 771; Süleymaniye Ktp. Amcazâde Hüseyin Paşa No. 374, Hüsrev Paşa No. 302, Rüstem Paşa No. 163; TSMK. A. 1318, A. 1384, A. 1396, A. 2317. ; Basmaları: Mısır: Matbaai Vataniyye, H. 1289, Matbaatü'l-Hayriyye, H. 1356 (Arapça olan bu eser, peygamberler ve evliyâların eserlerinden, bilgin ve halifelerin hizmetlerinden, sözlerinden ve davranışlarından bahsetmekte, ayrıca hükümdar ve vezirlere de nasihatler vermektedir. bkz. SMAİ, no. 6; Levend, s. 179).
- (Risâle fi's-) Siyâse*, İbn Sina, Ebu Ali Hüseyin b. Abdullah (H. 370-428), Süleymaniye Ktp. Hamidiye No. 1447/3, 1448/52; Nuruosmaniye Ktp. No. 4894. (Müellif, Arapça yazdığı bu küçük risalesinde, Allah ile yaratılmışlar arasındaki mü-

- nasebetten, hükümdarın millete, insanın nefesine, eğitimi ve yönetimi altında olanlara, halkın hükümdarlara ve bilginlere karşı görevleri ve tutumlarından, bunların gerektirdiği şartlardan bahsetmektedir. bkz. *SMAİ*, no. 136; Levend, s. 178).
- Siyâsetü'l-âdîle ve'l-vilâyetü's-sâliha*, İbn Teymiye, Takıyüddin Ahmed Harrani (H. 661-728), İ.Ü. Ktp. Ay. No. 2431 (Eser Arapçadır. bkz. *SMAİ*, no. 171).
- Siyâsetü'l-cündî'l-vezâre ve hirâsetü'l-hüsni's-sadâre*, Barzancı, Şeyh Hasan b. Abdülkerim, İ.Ü. Ktp. Ay. No. 774 (Eser, Şehid Ali Paşaya ithafen H. 1126'da yazılmıştır. bkz. *SMAİ*, no. 20).
- Siyâsetü'd-dünyâ ve'd-din*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2885mü. (Arapça telif edilmiş olan bu eser, itikât, iman, imâmet, hilâfet, itâat, cihad, emaret, din ve dünya işleriyle ilgili nasihatler vermektedir. bkz. Bursalı'da eser, Şeyh Said b. İsmail Aksarayî'ye ait gözükmektedir, *SMAİ*, no. 24).
- (*Kitâbü's*) *Siyâse fi atvâri'l-hâmse*, Pîrîzâde, İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2698 (Müellif, bu eserini Kâtib Çelebi'den yararlanarak yazmıştır. Ahlâk, içtimaiyat ve siyasete dair nasihatlerini *atvâr-ı hâmse* dediği şu beş tavır üzerine te'sis etmiştir: Harb ve ganâim, komşu devletler ile iyi münasebet, umur-ı maişet ve içtimaiyât ve iç yönetim, bizden önce gelenlere uymak. Kitapta felsefi ve siyasi tabir ve izahlar vardır. Müellif İbn Haldun ve Makrizî gibi yazarların eserlerini kullanmıştır. bkz. Levend, s. 187-188; Uğur, s. 91).
- (*Kitâbü's*) *Siyâse fi tedbiri'r-riyâse*, Yahya b. el-Bitrik; (mtc.), İ.Ü. Ktp. Ay. No. 775 (*Kitâbü'r-riyâse fi ilmi's-siyâse* olarak); Süleymaniye Ktp. Laleli No. 1610, Süleymaniye No. 872 (Aristo'nun devlet kavramını ele aldığı ve *Sırrü'l-esrâr* adıyla tanınan eserinin Arapçaya tercümesidir).
- (*Kitâbü's*) *Siyâse fi tedbiri'r-riyâse*, İ.Ü. Ktp. Ay. No. 372 (Aristo'dan yapılmış Arapça bir tercümedir).
- (*Kitâbü's-*) *Siyâse fi tedbiri'r-riyâseti Aristotalis*, Ahmedü'l-Yemenî; (mtc.), İ.Ü. Ktp. Ay. No. 1015 (*Terceme-i Sırrü'l-esrâr* olarak); Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2890 (Aristo'dan yapılmış diğer bir Arapça tercümedir. Kâtib Çelebi eserin Halife Memun (salt. H. 198-218) zamanında çevrildiğini belirtiyor. bkz. *SMAİ*, no. 62; Levend, s. 176, n 6).
- (*Kitâbü's-*) *Siyâse fi tedbiri'r-riyâse li-Aristotalis*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2890/1 (Aristo'dan yapılmış Arapça başka bir tercüme olup, H. 724'de yazılmıştır. bkz. Levend, s.176, n 6).
- (*Kitâbü's-*) *Siyâse fi tedbiri'r riyâse ve'l-firâse*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2884/1, Reisülküttâb No. 1002/2 (Aristo'nun İskender'e nasihatler vermek için kaleme aldığı eserin Arapça tercümesidir. 10 bâb üzerine tesis edilmiş olan bu eserin 4. bâbı vezirlerle ilgilidir. bkz. Levend, s. 176, n 6).
- (*Kitâb fi*) *Siyâseti'l-hurûb ve'l-mülûk*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2883 (Aristo'nun İskender için yazdığı kitabın Arapça başka bir tercümesidir. bkz. *SMAİ*, no. 140).
- Siyâseti'l-mülûk*, Sami Üsküdarî; (mtc.), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6951 (Horasan'daki Benî Tahir devletinin kurucusu olan Tahir b. Hüseyin'in, oğlu Abdullah'a nasihatler vermek için yazdığı eserin Türkçe tercümesidir).

- Siyâsetü'l-mülûkiyye ve'l-ahlâki'l-ihitiyâriyye*, Sarahsî, Taceddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ömer (ölm. H. 640), Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa No. 1545; TSMK. A. 1116 (Arapça olan bu eser, siyasete dairdir. bkz. Karatay, AY, c. III, s. 722).
- Siyâsetü'ş-şer'iyye*, Bursevi Dede Efendî, Muhammed b. Mustafa (ölm. H. 1147), İ.Ü. Ktp. Ay. No. 355; Süleymaniye Ktp. Fatih No. 2319/2, Esad Ef. No. 901/3, H. Hüsnü Paşa No. 389/6, Lala İsmail No. 695/1 (En eski nüsha bu olup, H. 1107 tarihlidir.), Rşd. No. 182/2, 182/5, Şehzade Mehmed No. 110/5 (Eser H. 1107'de yazılmış olup, Arapçadır).
- Siyâsetü'ş-şer'iyye*, Dede Cöngi, İbrahim Kemaleddin Kara Dede (ölm. H. 973), İ.Ü. Ktp. Ay. No. 6105, Ty. No. 9710 (Türkçe yazmanın başında); Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 937/3, Nazif Ef. No. 20/3, Reisülküttab No. 1200 (Arapça olan bu eser, şeri'at hükümlerine göre siyâset konusunu muhtevidir. bkz. Levend, s. 180).
- Siyâsetü'ş-şer'iyye fi islâhi'r-râ'i ve'r-ra'iyye*, İbn Teymiye, Takıyüddin Ahmed Harranî (H. 661-728), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 1987, İ.Ü. Ktp. Ay. No. 3447, 3647, 3756; Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2886/1, 2887, 2888, 2889, Reisülküttab No. 528, Şehid Ali Paşa No. 1544, 1553/1, Yahya Tevfik No. 1570. Basmaları: Mısır: Matbaatü'l-Hayriyye, H. 1322, 1323 (Eser Arapçadır. bkz. SMAİ, no. 16).
- Siyâsetü'ş-şer'iyye fi siyâdeti'r-râ'i ve sa'âdeti'r-ra'iyye*, Abdullah Cemaleddin Efendi, Mısır Kadısı (ölm. H. 1318). Basmaları: Mısır: Matbaa-i Maarif, H. 1319 (İstanbullu olan müellif, siyaset-i şer'iyyeye vâkıf uleamadandı. Mısır kadısı iken vefat etmiştir. Eseri, Adanalı Yusuf Ziya Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilerek Mısır'da basılmıştır. Bursalı, cümle erbâb-ı siyaset ile ilmi hukuk müntesipleri tarafından kullanılan kıymetli bir eserdir, diye işaret etmektedir. bkz. OM, c. I, s. 267-268; SMAİ, no. 42; Levend, s. 181).
- Siyâsetü'ş-şer'iyye li-ehlil-kıyâse ve'l-ahlâki'l-mürziyye*, İstanbulî, İsmail Müfid Efendi (ölm. H. 1217), Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar No. 1264/2 (Bursevî Dede Efendinin *Siyâsetü'ş-şer'iyye* adlı kitabından yapılmış bir tercümedir. bkz. OM, c. I, s. 243).
- Siyâset-i şer'iyye tercümesi*, Mahmud Süneyrî; (mtc.), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 4790/1 (Dede Cöngi'nin *Siyâsetü'ş-şer'iyye* adlı eserinin Türkçe tercümesidir).
- Siyâset-i şer'iyye tercümesi*, Bursalı Sebzî Mehmed (ölm. H. 1091); (mtc.), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 3787; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. No. 1914 (Dede Cöngi'nin *Siyâsetü'ş-şer'iyye* adlı eserinin Türkçe tercümelerindendir. bkz. SMAİ, no. 75; Levend, s.180, n 34).
- Siyâsetü'ş-şer'iyye ve'l-ukubâti'l-mürziyye*, İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Nuceym (H. 926-970), Süleymaniye Ktp. Crh. No. 2120/2, Hacı Mahmud Ef. No. 1097/1, Hüsvrev Paşa No. 758/3, Rşd. No. 1027/14 (Eser Arapçadır. bkz. SMAİ, no. 98).
- (*Kitâbü's*) *Siyâse ve'l-imâme*, İbn Kuteybe, Ebu Abdullah Muhammed b. Müslim (H. 213-276), Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2885. Basmaları: Mısır: Matba-

- atü'l-Fütuhi'l-Âdâbiyye, H. 1327-1331; Matbaai Nil, 1908 (Eser Arapçadır. bkz. SMAİ, no. 2; Levend, s. 178).
- (*Risâle fi's-*) *Siyâse ve tedbiri'l-mülûk*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2890/2, Arapça. *Siyâsetnâme*, Bursevî Dede Efendi, Muhammed b. Mustafa (ölm. H. 1147), Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 3610/6, 3754/1, (Eser Arapça olup, H. 1113'te yazılmıştır).
- Siyâsetnâme*, Dede Cöngi, İbrahim Kemaleddin Kara Dede (ölm. H. 973), İ.Ü. Ktp. Ay. No. 912; Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 697/3, 851/1, 924/4, Hacı Mahmud Ef. No. 6307/4, Reisülküttab No. 395/6, 407/1, Arapça.
- Siyâsetnâme tercümesi*, Meşrebzâde Mehmed Arif, Şeyhülislâm (H. 1206-1275); (mtc.). Basmaları: İstanbul: Takvimhane-i Âmire Matbaası, H. 1275 (Dede Cöngi'nin *Siyâsetnâme* adlı eserinin Türkçeye tercümesidir. bkz. OM, c. I, s. 305; SMAİ, no. 38; Levend, s. 180, n 34).
- Siyâsetnâme tercümesi*, Muhammed Sinobî; (mtc.), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6995; Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 854/2 (Minkarizâde Yahya Dede'nin *Siyâsetnâme* adlı eserinden yapılmış Türkçe bir tercümedir. bkz. Levend, s. 184).
- (*Risâle-i*) *Siyâsiyye berây-ı Sultan Selim*, Şemseddin Cahramî, TSMK. R. 1614 (Yavuz Sultan Selim için H. 919'da kaleme alınmış siyasi ve ahlâkî vesayayı hâvi bir risaledir. Farsçadır. bkz. Karatay, FY, s. 82).
- Siyerü'l-mülûk (Siyâsetnâme)*, Nizamülmülk, Hasan b. Ali et-Tusî (ölm. H. 485), İ.Ü. Fy. No. 730; Süleymaniye Ktp. Molla Çelebi No. 114, Fatih No. 3453/2. Basmaları: Paris, Schefer yayımı, 1891 (Bu eser, Sultan Melikşah'ın emriyle, Selçuklu veziri olan müellif tarafından H. 479'da yazılmaya başlanmış ve H. 485'te bitirilmiştir. Nizamülmülk, Farsça olan bu eserini önce 39 fasıl olarak yazmış, anlaşılmasının güç olacağı endişesiyle 11 fasıl daha eklemiştir. Müellif yalnız nasihat vermekle kalmamış, geçmişteki olayları da nakletmiştir. Ayrıca Selçuklu Devleti'nin işleyişi, aksayan tarafları, alınması gereken tedbirler, müesseselere işlerlik kazandırılması için yapılması gereken düzenlemeler gibi konularda da bilgi vermektedir. bkz. SMAİ, no. 26; Nurretin Baybutlugil, *Siyâsetnâme (Siyerü'l-mülûk)*, İstanbul, 1987, s. 6 vd).
- Sülûkü'l-mâlik fi tedbiri'l-memâlik*, İbn Ebu'r-Rebi, Şihabeddin Ahmed b. Muhammed, Süleymaniye Ktp. Reisülküttab No. 999, Şehid Ali Paşa No. 1525; TSMK. A. 1617, R. 408. Basmaları: Mısır, Lito. , H. 1286, Cemiyet-i Maarif Matbaası, H. 1286 (Arapça olan bu eser, Abbasi Halifesi el-Mu'tasım-billah için yazılmıştır. bkz. SMAİ, no. 163; Levend, s. 177).
- Sülûkü'l-mülûk*, Bursevî, İsmail Hakkı (H. 1063-1137), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 2747; Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa No. 359/2, Hacı Mahmud Ef. No. 2260/1 (Bu kütüphanede 6 nüshası daha mevcuttur.); TSMK. EH. 1330 (Türkçe olan bu eser, Vezir Ali Paşa'ya sunulmuştur. Padişahlara nasihatler vermektedir. I. ve II. bahisler olan Nasb-ı imâm ve Terbiyet-i vüzerâ, oldukça ilgi çekicidir. bkz. OM, c. I, s. 29; Levend, s. 187; Uğur, s. 90-91).
- Şemsü'l-hilâfe*, TSMK. A. 2323, A. 2563 (Anonim bir eser olan bu kitap ahlâk ve siyasiyaya dair olup Arapçadır. bkz. Karatay, AY, c. III, s. 725).
- Şerefü'l-mülûk fi'l-adâlet ve's-sülûk*, Müezzinzâde, Kani'î Ahmed Efendi (ölm. H. 1054), Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1900 (Bursalı olan mütercim bu eseri,

- Tırhala kadısı iken *Ma'ârifü'l-avârif* adlı eserden tercüme etmiştir. bkz. *OM*, c. II, s. 387; *SMAİ*, no. 159).
- Şi'âr-ı Selâtin-i İslâm*, Mehmed b. İslâm Paşa, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. No. 2046, Türkçe.
- Tabsıra*, Akif Paşa, Bozoklu (ölm. H. 1261), İ.Ü. Ktp. , Ty. , no. 6991; Süleymaniye Ktp. , Reistülküttab, no. 999, Şehid Ali Paşa, no. 1525. Basmaları: İstanbul: Cemiyet-i Ma'arif Matbaası, H. 1286, H. 1300; Ebuzziya Matbaası, H. 1305 (Eser, Pertev Paşaya karşı yazılmış olmakla birlikte Sultan II. Mahmud zamanında devletin durumunu, elçilerin takındığı tavrı ve oynadıkları rolü göstermesi bakımından önemlidir. bkz. Levend, s. 193).
- Tâcü'r-resâil ve minhâcü'l-vesâil*, İlmî, Kadızâde Küçük Muhammed İlmî Efendi (ölm. H. 1045) (mtc.), Süleymaniye Ktp. , Hacı Mahmud Ef. , No. 1926; TSMK. H. 371 (İbn Teymiye'nin *Siyâsetü's-şer'iyye fî islâhi'r-râ'i ve'r-ra'iyye* adlı Arapça eserinin Türkçe tercümesidir. Mütercim, bazı bölümler de eklemiştir).
- Tacü's-sâ'ade ve ünvâni's-siyâde*, Kaşgarî, Alim b. Muhammed, Süleymaniye Ktp. , Ayasofya, No. 1690/1, 1690/2 (Eser Arapçadır. bkz. *SMAİ*, no. 144).
- Tahrîrü'l-ahkâm fî tedbiri ehli'l-İslâm*, Sühreverdi, Şeyhülislâm Ebu Hasan Muhammed, Süleymaniye Ktp. , Ayasofya, No. 2656 (Eser Arapçadır. bkz. *SMAİ*, no. 123).
- Tahrîrü's-sülûk fî tedbiri'l-mülûk*, Gazâlî, Ali b. Muhammed, Süleymaniye Ktp. Reistülküttab, no. 994 (Eser Arapçadır. bkz. *SMAİ*, no. 169).
- Tarîkü'l-meslûk fî siyâseti'l-mülûk*, TSMK. , A. 1608 (Arapça olan bu anonim eser, Mısır Memlûk sultanlarından Kansu Gavri için yazılmıştır. Ahlâk ve siyasetten bahsetmektedir. bkz. Karatay AY, c. III, s. 727)
- Tecâribü'l-insân*, Vahidî, İ.Ü. Ktp. , Ty. , No. 3077; TSMK. MR. 918 (Müellif bu kitabı tecrübeli kimselerden [Hz. Peygamber, selâtin, ulemâ, fuzelâ ve ukeladan] topladığını söyler. Kitabın hacmen küçük, mânide büyük olduğunu ifade eder, herşeyi 4 ile açıklar. "Allah buyurdu ki, her kim ki, dört Kitâb-ı Semaviye'den dört kelime öğrense, dünyada ve ukbada ber-murad olur." der. Müellif, Hz. Peygamber, İskender, Aristo, Batlamyus, Sokrat, Erdeşirbabe, Kisra, Nizamülmülk, Bayezid-i Bıstamî, 12 imam ve bunlar gibi zevâtin ibret dolu kıssalarını nakleder. Nizamülmülk'ün mektup yazarak Abdullah-ı Ensarî'den nasihat istemesi kitapta geçen mühim noktalardan birisidir. Daha çok mev'ize yollu bir kitap olup, bu açıdan ele alınmıştır. bkz. *SMAİ*, no. 29; Levend, s. 188; Uğur, s. 89).
- Tedâbir-i umûr-ı saltanata dâir bir risâle*, İ.Ü. Ktp. , Ty. , No. 6925. Türkçe.
- Tedbir-i Cedîd-i Nâdir*, Canikli Hacı Ali Paşa (ölm. H. 1199), İ.Ü. Ktp. , Ty. No. 3102, 3401, 6999, 9728; TSMK. EH. 1445, H. 378, H. 387, H. 1444 (H. 1181'de Bağdat tarafında çıkan ayaklanmanın sebeplerini izah ile gereken tedbirlerin alınmasına, ordunun ve donanmanın ıslahına dair, Sultan I. Abdülhamid'e takdim edilen Türkçe lâyhadır. bkz. *OM*, c. III, s. 547; *SMAİ*, no. 77; Levend, s. 192).

- Tedbîrû'l-memâlik ve'l-cihâd*, Şânizâde Ataullah Efendi (ölm. H. 1242). Basmaları: İstanbul, H. 1231 (*Kavânîniü'l-asâkiri'l-cihâdiyye* de denilen bu eser, Fransızcadan genişletilerek ilavelerle H. 1221 tarihinde Türkçe'ye tercüme edilmiştir. bkz. *OM*, c. III, s. 222; *SMAİ*, no. 113; Levend, s. 184)
- Tedbîrû'n-neş'eteyn ve islâhi'n-nüşhâteyn*, Sarı Abdullah Efendi (ölm. H. 1071), Türkçe, İ.Ü. Ktp. , Ty. No. 2666; Süleymaniye Ktp. , Hamidiye No. 1061, Nafiz Paşa No. 372, Reisülküttab No. 445, Şehid Ali Paşa No. 1534; TSMK EH. 1359 (Bu kitap, onbeş bâba ayrılmış olup, bâblar da fasillara ayrılmıştır. Eserde, halife olan padişahın ahvâli, imâmetin şartı, vezirin ahlâkı, kâtibler, reayanın ve askerinin korunması, harb ve askerinin tertibi, beytümâl gibi konulara yer verilmiştir. bkz. *OM*, c. I, s. 102; *SMAİ*, no. 128; Levend, s. 186; Uğur, s. 88).
- Telhîsü'l-hikem (Telhîsü'n-nesâyih)*, Osmanzâde Taib Ahmed (ölm. H. 1136), İ.Ü. Ktp. , Ty. No. 9592; Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1908; TSMK. R. 383. Basmaları: İstanbul, Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis Matbaası, H. 1283 (Sarı Abdullah Efendinin *Nasihâtü'l-mülûk tergîben li-hüsni's-sülûk* adlı eserinden hülâsa edilmiştir. Eser iki bâb olup, her bâb da iki kısımdır. I. bâbda Hz. Adem ve diğer peygamberlerin devirlerini anlatır. *Veli* ve *evliyâ* kelimelerini açıkladıktan sonra nefis muhasebesine geçer. II. bâbda ise, ruh, nefis, Azrail, rü'yet vb. hususlardaki bilgiler anlatılmaktadır. bkz. *OM*, c. I, s. 101; *SMAİ*, no. 111; Levend, s. 187, n; Uğur, s. 88).
- Tenbîhü'l-ifhâm ilâ matâlibü'l-hayâti'l-ictimâ'yye ve'l-İslâm*, Azmzâde Refik Bey (H. 1284-1343), Arapça. Basmaları: Mısır: Mevsuât Matbaası, H. 1318. (bkz. *SMAİ*, no. 48).
- Tergîbü'l-müte'allimîn*, Kastamonî, Muharrem b. Pir Mehmed (ölm. H. 1000), Beyazıt Dev. Ktp. , Nâdir Eserler, No. 4412/3; Süleymaniye Ktp. Tekelioğlu No. 854/3, Hacı Mahmud Ef. No. 1916/1, İbrahim Ef. No. 483/1; İzmir No. 416/2; TSMK. K. 1020.
- (*Kitâb-u*) *Te'sîsü's-siyâse fî tedbîri'r-riyâse li-Aristo*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa No. 1350/3 (Aristo'nun İskender için yazdığı Yunanca eserin Arapçaya tercümesi olup, H. 1047'de yazılmıştır)..
- Teşrifâtü'd-düvel*, Şâkir, Türkçe, H. 1261, İ.Ü. Ktp. , Ty. No. 2689 (bkz. *SMAİ*, no. 52; Levend, s. 188).
- Tezkiretü'l-Hireviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye*, Hirevî, Ali b. Ebu Bekr (ölm. H. 611), Arapça, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2857.
- Tezkiretü'l-Hireviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye tercümesi*, İstanbulî, Mehmed Arif Hilmi (mtc.), Süleymaniye Ktp. Fatih No. 3469, Hüsrev Paşa No. 299 (Bu eser, Sultan II. Mahmud'un emriyle H. 1255'te, Hirevî'nin aynı adlı Arapça eserinden tercüme edilmiştir. Eser, padişahlara nasihat, vezirlerin sıfatları, kapucubaşılar, valiler, kadılar, hakimler, gümrük emînleri gibi devlet görevlilerinin teftişi, meşveret, mübaşirler, elçiler, casuslar, harb hileleri, zafer ve yenilgi konularını içermektedir. bkz. Levend, s. 179, n 21).
- Tıbrü'l-mesbûk fî nasihati'l- mülûk*, Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (H. 450-505) Beyazıt Devlet Ktp. , Nâdir Eserler, No. 7952/3; İ.Ü. Ktp. , Ay. No. 2549, 3396 (*Tıbrü'l-mesbûk fî siyâseti'l-mülûk* olarak); Süleymaniye

- Ktp. , Ayasofya No. 2849-2851, 2911/1 (*Tercemet-i Nasihâti'l-Gazâlî li's-Sultân Sencer* olarak), Esad Ef. No. 1819; Fatih No. 3476-3478; TSMK. A. 1067, A. 1513, A. 1517, A. 1519, A. 1534. Basmaları: Beyrut: Matbaatü'l-Kas-teliyye, H. 1277; Kahire, Kahire Matbaası, H. 1306 (Müellif, Sultan Sencer'in emriyle Farsça yazdığı *Nasihâti'l-mülûk* adlı eserini bir süre sonra Arapça-ya tercüme etmiştir).
- Tibrü'l-mesbûk fî Nasihâti'l-mülûk li-Gazâlî*, Osman (mtc.), Beyazıt Dev. Ktp. , Nâ-dir Eserler, No. 7910/5 (Gazâlî'nin *Nasihâti'l-mülûk* adlı eserinin Arapça başka bir tercümesi olup, H. 1105'te yazılmıştır).
- Tibrü'l-mesbûk fî Nasihâti'l-mülûk tercümesi*, İbn Mevhub, Ebu'l-Hasan Ali b. Mü-barek b. Mevhub, Süleymaniye Ktp. , Ayasofya No. 2860-2862, 2864-2866; TSMK. A. 1515 (Gazâlî'nin eserinin Arapça tercümelerinden biridir).
- Tibrü'l-mesbûk fî Nasihâti'l-mülûk tercümesi*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa No. 1532/1 (Gazâlî'nin eserinden yapılmış Türkçe bir tercümedir).
- Tibrü'l-mesbûk fî nesâyihi'l-mülûk tercümesi*, Âşık Çelebi, Mehmed b. Ali b. Meh-med (H. 924-979) (mtc.), İ.Ü. Ktp. , Ty. No. 9864; Süleymaniye Ktp. İbrahim Ef. No. 463, Lala İsmail No. 254, Mihrişah Sultan No. 161; TSMK. B. 351 (Ga-zâlî'nin Sultan Sencer için yazdığı Farsça eserin Türkçe tercümelerinden-dir. Mütercim, eserini Rüstem Paşa aracılığıyla Kanûnî Sultan Süleyman'a sunmuştur. bkz. *OM*, c. II, s. 307; *SO*, c. III, s. 282; *Levend*, s. 182, n 49).
- Tuhfetü'l-fakîr ilâ sahibi's-serîr*, 'İci, Muhammed b. İbrahim b. Muhammed (ölm. H. 840), Arapça, H. 800, Süleymaniye Ktp. Turhan H. Sultân No. 231 (bkz. *SMAİ*, no. 153).
- Tuhfe-i Mahmûd-ı Muhteşem*, Mehmed Muhteşem Şabanzâde (ölm. H. 1104) (mtc).Basmaları: İstanbul, Salih Efendi Matbaası, H. 1285 (Musannıfek na-mıyla maruf Ali İbni's-Şahrudi Bıstamî'nin Mahmud Paşay-ı Veli'ye takdim ettiği *Tuhfe-i Mahmudiye* adlı eserin tercümesidir. Eser 10 bâb üzere tertip olunmuştur. bkz. *OM*, c. II, s. 261-262; *Levend*, s. 183, n 52).
- Tuhfe-i Mahmudiyye*, Musannıfek, Ali İbni's-Şahrudi Bıstamî (ölm. H. 875), Farsça, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2855 (*Tuhfetü'l-vüzerâ* olarak), Esad Ef. No. 1663/5, Şehid Ali Paşa No. 2797/12 (son iki nüshada eserin adı *Tuhfetü's-se-lâtin*'dir.); TSMK. EH. 1342 (Bu eser, Fatih Sultan Mehmed devri vezirlerin-den Mahmud Paşa için yazılmıştır. H. 861'de telif edilen bu eser 10 bâb üz-re müretteb olup, padişahlara ve vezirlere nasihatler vermekle beraber, Mahmud Paşa'nın hallerinden ve eserlerinden de bahseder. bkz. *OM*, c. III, s. 486; *Levend*, s. 183).
- Tuhfetü'l-mülûk*, Razî, Muhammed b. Ebu Bekr b. Abdülkâdir (ölm. H. 666), Arapça, Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 1906-1908, 2531/1-2; İ.Ü. Ktp. Ay. No. 1231, 1840, 2125, 2255; Süleymaniye Ktp. Aşir Ef. No. 93, Ayasofya No. 1041, Fatih No. 1508 (Bu kütüphanede 36 nüshası daha mevcuttur). Basmaları: İs-tanbul: Mahmud Bey Matbaası, H. 1310. (bkz. *SMAİ*, no. 146).
- Tuhfetü'l-mülûk*, Türkçe, TSMK. H. 385 (Müellifi bilinmeyen bu eser, padişahlar için dinî esaslara dayanan siyaset ve idareden bahsetmektedir. bkz. *Karatay*, *TY*, c. I, s. 513).

- Tuhfetü'l-mülûk fi irşâdı ehli's-sülûk*, Dervîşzâde, Mehmed Münib b. Mehmed (ölm. H. 1266). Basmaları: İstanbul: Matbaa-i Âmire, H. 1268 (Hadîmi [H. 1113-1176]'den yapılmış Türkçe bir tercümedir. bkz. Levend, s. 188).
- Tuhfetü'l-mülûk li-Ebu Bekri'r-Razî*, İbn Melek, Abdüllatif b. Abdülaziz İzzeddin (ölm. H. 801), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler, No. 2311 (Razî'nın *Tuhfetü'l-mülûk* adlı Arapça eserine yapılmış bir şerhtir).
- Tuhfetü'l-mülûk şerhi hediyeti's-sülûk*, Zâlî, Muharrem b. Arif, İ.Ü. Ktp. Ay. No. 2023. Basmaları: Sen Petersburg, 1894 (Razî'nın Arapça eserine yapılmış başka bir şerhtir).
- Tuhfetü'l-mülûk tercümesi*, Sicistanî, Ahmed b. Hulî b. Ahmed Ebu'l-Abbâs, Türkçe, H. 990, Beyazıt Dev. Ktp. , Nâdir Eserler, No. 3923.
- Tuhfetü'l-mülûk ve's-selâtin*, Rüşdi el-Kütahî, Mustafa b. Mehmed (ölm. H. 1260), Arapça, Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa No. 648/5.
- Tuhfetü'l-mülûk ve's-selâtin*, Şirazî, Ali b. Muhammed b. Ebu Bekr, Arapça, Süleymaniye Ktp. Reisülküttab No. 995.
- Tuhfetü'l-mülûk ve's-selâtin mimmâ yekumu bihi usûsü'd-dîn*, Şirazî, Ali b. Ahmed, Arapça, Süleymaniye Ktp. Fatih No. 3466 (bkz. SMAİ, no. 97).
- Tuhfe-i Sultân Murad Hân terceme-i sultânî'l-ulemâ Hızır Beğ*, Hızır Bey (ölm. H. 863), Farsça, Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 5577/4.
- Tuhfetü'r-riyâz hileli'l-hiyâz*, Türkçe, TSMK. R. 405 (İmam Gazâlî'nin *Nasihâtü'l-mülûk* adlı eserinden yapılmış bir tercüme olup, Sultan II. Bayezid'e takdim edilmiştir. Beş makaleye ayrılan eser Arapça tarih, hikâyât-ı hulefâ ve hüke-mâdan oluşmaktadır. Mütercimi belli değildir. bkz. Karatay, TY, c. I, s. 488).
- Tuhfetü't-Türk fimâ yecibu en-yu'mele fi'l-mülk*, Tarsusî, Necmeddin İbrahim b. Ali (H. 721-758), Arapça, İ.Ü. Ktp. Ay. No. 3396; Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Ef. No. 1042, Pertevniyal No. 96/10 (bkz. OM, c. I, s. 346; SMAİ, no. 59).
- Tuhfetü'l-vüzerâ*, İbnü'l-Kasım, Abdullah b. Muhammed el-Belhî (ölm. H. 319), Arapça, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2855 (bkz. SMAİ, no. 87).
- Tuhfetü'l-vüzerâ*, Farsça, Nuruosmaniye Ktp. No. 3890 (bkz. Levend, s. 183, n 51).
- Ukudü'l-cevâhir li-zehâyiri'l-ahair*, Kadı Arifî (ölm. H. 1002), TSMK. R. 415 (Ahlâk ve siyasiyâta dair Arapça bir eserdir. bkz. Karatay, AY, c. III, s. 727-728).
- Umdetü'l-mülûk ve tuhfetü'l-mülûk*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2892 (Arapça olan bu eser H. 896'da yazılmıştır. bkz. Levend, s. 181).
- Umûrü'l-umerâ*, Şeyh Osman b. Ali, Süleymaniye Ktp. Fatih No. 4188, Hacı Mahmud Ef. No. 5361 (Müellif, emekliye ayrıldığında kendisine gaibden gelen bir sesin ona bir şeyler yapması lazım geldiğini söylemesi üzerine bu kitabı kaleme aldığını belirtir ve daha sonra eseri kimin için yazdığını açıklar. Eser, H. 990'da Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Mısır Valisi olan Hasan Paşa adına yazılmıştır. Müellif, *han*, *sultan*, *padişah*, *halife*, *emir* ve *siyaset* kelimelerini açıklayarak eserini bitirir. bkz. Levend, 188; Uğur, 87).
- Usûlü'l-hikem fi nizâmî'l-âlem*, Hasan Kâfî, Akhisarî-i Bosnavî (ölm. H. 1025), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 1851/3; Nuruosmaniye Ktp. No. 2272; Süleymaniye Ktp. Lala İsmail No. 695/2; İbrahim Ef. No. 448m. , Şehid Ali Paşa No. 1048/3. Basmaları: İstanbul, Lito. , ts. (Türkçesi ile beraber) (Müellif,

Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi'nde bulunarak, "nizâm-ı âleme müteallik" Arapça bir eser yazmış, sonra kendi eserini Türkçeye çevirmiştir. H. 1004'te yazılan bu eser, III. Mehmed'e takdim edilmiştir. Kitap bir mukaddime, dört kısım ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Eserde geçmiş kitaplardan, özellikle Kadı Beyzavî ve Zemahşeri'den faydalanılmıştır. Eserde halkı; kılıç, kalem, çiftçi, san'at ve ticaret sınıfları olarak dörde ayırmıştır. Müellif, H. 980 yılında memleketin içine düştüğü durumun nedenlerini araştırmış ve "umûr-ı nâsi ehil olanlara virmeyüb, mesâlih ve menâsıbı nâehle virmeyi" bu durumun nedeni olarak göstermiştir. bkz. SMAİ, no. 37; Levend, s. 191; Uğur, s. 82).

Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem tercümesi, Hasan Kâfi, Akhisari-i Bosnavî (ölm. H. 1025), Beyazıt Dev. Ktp. Nâdir Eserler No. 3903, 5175/1; İ.Ü. Ktp. Ty. No. 108, 3484, 3678, 5761, 6928, 6998; T. No. 3380/1; Süleymaniye Ktp. Dügümlü Baba No. 438, Hacı Mahmud Ef. No. 1770; TSMK. EH. 1340, R. 419. Basmaları: İstanbul, Lito. , ts. (Arapçası aslı ile beraber) (Müellif, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Arapça yazdığı ve III. Mehmed'e takdim ettiği eserini bir süre sonra Türkçeye çevirmiştir).

Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem tercümesi, Ahmed Reşid Paşa, Mekke Şerifi (mtc.), Süleymaniye Ktp. Dügümlü Baba No. 336. Basmaları: Mekke: Hicaz Matbaası, H. 1331 (Mütercim İstanbulludur. Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra devlet hizmetine girip valiliğe kadar yükseldi. Hicaz valisi ve şeyhülharemlîğinden emekli olup İstanbul'da vefat etti. Hasan Kâfi'nin eserini Türkçeye çevirdi. Eserin tercümesi ile Arapçası biraradadır. bkz. OM, c. III, s. 64-65).

Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem tercümesi, Mehmed Tevfik Çaylak (H. 1259-1311). Basmaları: İstanbul, H. 1287 (Hasan Kâfi'nin eserinden yapılmış Türkçe bir tercümedir).

Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem tercümesi, Mustafa b. Mustafa (mtc.), Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. No. 2112 (Hasan Kâfi'nin eserinden yapılmış Türkçe, başka bir tercümedir).

Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-ümem, İbrahim Müteferrika (ölm. H. 1157), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6997; Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa No. 292m. Basmaları: İstanbul: Matbaa-i Âmire, H. 1144 (Bu eser, kendi türü eserler içerisinde bir çığır açmıştır. Kendinden önceki bu tür eserler, meseleleri Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde ele alıp, umumiyetle çözüm önerilerinde Kanûnî dönemi-ne yani klasik döneme dönüşü vurgularken, Müteferrika zuhur eden aksaklıkların çok boyutlu olduğunu ve değişen dünya şartları ile özellikle Avrupa ve Rusya'da olup bitenlerden de haberdâr olunulmasını ve tedbirlerin de buna göre alınmasını şart koşmuştur. Bir mukaddime, üç bâb ve bir hâtimedden oluşan eserin I. bâbı askeriyede nizamın gerekliliği ve askerî nizamın faydaları hakkında olup beş fasıldan ibarettir. II. bâbda coğrafya ilminin faydalarından bahsedilir. III. bâbda ise Avrupa devletlerinin, harp ilminde eskilerinden farklı olarak geliştirdikleri yeni harp usulleri ve bu konuda Osmanlı Devleti'nin alması gereken tedbirlerden bahsedilir. Sonuçta ise çeşitli başlıklar altında askerî teşkilata dair mukayeseli malumat ve tavsiyeler vardır. bkz. SMAİ, no. 46; Levend, s. 192; Şen, s. 70-74).

- (*Kitâb-ü Uyûnü'l-ahbâr*, İbn Kuteybe, Ebu Abdullah Muhammed b. Müslim (H. 213-276). Basmaları: Kahire, H. 1324 (Mekteblere mahsus edeb numunesi olan ve sonraları müteaddit defa taklit edilmiş olan bu eser 10 kitaptır ve Arapçadır. bkz. *SMAİ*, no. 68).
- Vasfû'l-kâmil fî ahvâli'l-vezîri'l-âdil*, Nergisi Muhammed Bosnavî (ölm. H. 1044), Türkçe, H. 1038, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 1818/1 (Eserin konusu olan Bosna Valisi Hızır Mustafa baş tarafta zikredilmiştir. Eser beş vasfa ayrılmıştır. Genellikle siyasetten çok, Paşa'nın ahlâkından ve devrin padişahından bahsetmektedir. bkz. Levend, s. 186; Uğur, s. 88).
- Vasûtâtü's-sulûk fî siyâseti'l-mülûk*, İbn Zeyyan, Musa b. Yusuf El-Abdvadi (ölm. H. 791). Basmaları: Tunus: Matbaatü'd-Devleti't-Tunus, H. 1279. (Telemsan'da hükümrân olan mülûk-ı Benî Zeyyan'dan Ebu Hamv b. Yusuf'un veliahdine yazdığı siyaset ve hikmet-i idareden bahseden bir eser olup Arapçadır. bkz. *OM*, c. II, s. 208; Levend, s. 180).
- Vasûtâtü's-sulûk fî siyâseti'l-mülûk tercümesi*, Giridi, İbrahim Rahmi (ölm. H. 1312) (mtc.). Basmaları: Aydın: Vilayet Matbaası, H. 1296 (İbn Zeyyan'ın Arapça eserinin Türkçeye tercümesidir. bkz. *SMAİ*, no. 39; Levend, s.180).
- Zafernâme*, Büzürmihr, Sasani Veziri (ölm. H. 590) İ.Ü. Ktp. Fy. No. 512; Süleymaniye Ktp. Hamidiye No. 1447/7 (Kitap, *Pançatantra* adlı Sanskritçe eserden Nuşirevan için tercüme edilmiştir ve Farsçadır).
- Zahiretü'l- mülûk*, Hemedanî, Seyyid Ali b. Şihabeddin (H. 714-786), İ.Ü. Ktp. Fy. No. 118, 259, 873, 1357; Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2871-2873 (Bu kütüphanede 8 nüshası daha mevcuttur.); TSMK. MR. 921 (Farsça telif edilen bu eser, 10 bâb üzere tertib edilmiştir. Bunlar; iman, ubudiyet, mekârim-i ahlâk, hukukü'l-vâlideyn, ahkâmü's-saltana, saltanat-ı maneviyye, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker, şükr-i ni'met, sabr ale'l-mesâib ve zemmi'l kibri ve'l-gazab'dır. bkz. *OM*, c. II, s. 347; Levend, s. 183).
- Zahiretü'l- mülûk tercümesi*, Gelibolulu Sururi Mustafa (ölm. H. 969) (mtc.), İ.Ü. Ktp. Ty. No. 6957, 6959; Süleymaniye Ktp. Ayasofya No. 2858, Fatih No. 3472, Hacı Mahmud Ef. No. 1584, Hkm. No. 554; TSMK. MR. 922, R. 403 (Mütercim, Hemedanî'nin Farsça eserini Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın emri ile H. 960'ta tercüme etmiştir. bkz. *SMAİ*, no. 43; *OM*, c. II, s. 226; Karatay, *TY*, c. I, s. 491).
- Zahiretü'l- mülûk tercümesi*, İ.Ü. Ktp. No. 2682, 2716, 2971 (Hemedanî'nin Farsça eserinin Türkçe tercümelerinden biridir).
- Zahiretü'l- mülûk tercümesi*, Zihni; (mtc.), Nuruosmaniye Ktp. No. 3890 (Hemedanî'nin Farsça eserinin tercümesi olup, II. Selim zamanında yazılmıştır. bkz. Levend, s. 183, n 51).